

BOHEMISTYKA

4/2004

Rocznik IV – ISSN 1642-9893

Redaktor naczelny
Mieczysław Balowski

Komitet Redakcyjny:

Mieczysław Basaj (Warszawa), Neil Bermel (Sheffield), Marie Čechová (Praga), Jiří Damborský (Ostrawa), Ernst Eichler (Lipsk), Jaroslav Hubáček (Ostrawa), Marie Krčmová (Brno), Jan Kořenský (Praga), Eduard Lotko (Ołomuniec), Svatava Machová (Praga), Alena Macurová (Praga), Margerita Mladenowa (Sofia), Walery Mokijenko (Greifswald), Dobrava Moldanová (Ústí nad Labem), Galina Nieszczimienko (Moskwa), Teresa Zofia Orłoś (Kraków), Janusz Siatkowski (Warszawa), Hana Sodeyfi (Wiedeń), Jiří Svoboda (Ostrawa), Józef Zarek (Katowice)

Sekretarz Redakcji
Anna Zura

Spis treści

Artykuły i studia

Antoni Furdal, <i>Jazyk a národní identita</i>	241
Тамара Милютина, <i>Художественная система повестей</i> <i>В. Распутина в чешских переводах (лексико-семантический аспект)</i>	246
Kateřina Sobotíková, <i>Zoapelativa v českých a polských příslovích</i>	281
Marcela Zončová, <i>Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí</i>	297

Recenzje, omówienia, noty

Vladimír Mates, <i>Jména tajemství zbavená</i> , Epocha, Praha 2003, 381 s., ISBN 80-86328-30-9 (przez Patrika Mittera)	301
Eva Höflerová, <i>Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí</i> , 1. vydání, Ostravská univerzita, Ostrava 2003, 119 s., ISBN 80-7042-297-1 (przez Irenę Bogoczovą)	302
<i>Nová slova v češtině 2</i> , kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové, Academia, Praha 2004, 568 s., ISBN 80-200-1168-4 (przez Patrika Mittera)	303

Kronika

Eva Minařová, <i>Jubileum Zdenky Rusinové</i>	309
Naděžda Kvitková, <i>K životnímu jubileu Svatavy Machové</i>	311
Michaela Lašřovičková, <i>Požehnání k narozeninám Nadi Bayerové</i>	313
Ladislava Lederbuchová, <i>Na českém festivalu o česko-polských literárních vztazích</i>	316
Spis rocznika 2004	319

Informacje dla Autorów „Bohemistyki”

Ze względu na konieczność ujednoczenia strony graficznej tekstów drukowanych w „Bohemistyce” podajemy poniżej zasady opracowania tekstu maszynopisu:

1. Objętość artykułu nie powinna przekraczać 15 stron normalizowanego maszynopisu (format A4, 30 wierszy na stronie po 60 znaków w wierszu), objętość recenzji i pozostałych tekstów (np. informacji, artykułów jubileuszowych itp.) – do 8 stron.
2. Przypisy należy podawać po artykule.
3. Tablice, wykresy i inne obiekty graficzne powinny być dołączone na końcu tekstu na oddzielnych kartach. Natomiast w tekście Autor powinien zaznaczyć miejsce, do którego się one odnoszą.
4. W cudzysłowie podajemy tytuły czasopism, konferencji, cytaty (o ile nie są inaczej wyodrębnione w tekście, np. inną wielkością czcionki).
5. Kursywą wyodrębniamy wszystkie omawiane wyrazy, zwroty, zdania, ponadto tytuły prac zwartych i ich części (np. rozdziały), tytuły artykułów, zwroty obcojęzyczne wplecione w tekst. Na wydruku należy te fragmenty oznaczyć linią falistą.
6. Podkreślenia tekstowe oznaczamy spacją, na wydruku – podkreśleniem linią przerywaną.
7. Znaczenia wyrazów, idiomów czy innych zwrotów podajemy w łapkach ‘ ’.
8. Prace należy przesłać na dyskietce (wpisane do komputera w programie WORD v. 6.0 i wyższa) z jednym wydrukiem.
9. Autorów prosimy o dokładne podanie imion, nazwisk, stopni i tytułów zawodowych lub naukowych, nazw miejscowości, adresów prywatnych i numeru telefonu lub e-mailu.
10. Tekstów nie zamówionych Redakcja nie odsyła.

Warunki prenumeraty

1. Wpłaty na prenumeratę są przyjmowane na okresy roczne.
2. Cena prenumeraty na cały rok wynosi 20 zł.
3. Wpłaty na prenumeratę przyjmuje Wydawnictwo „Pro”, skr. poczt. 7, 59–230 Prochowice.
4. Terminy przyjmowania prenumeraty: na kraj do 10 listopada, na zagranicę do 31 października.

Wydawca: Wydawnictwo „Pro” i PWSZ w Raciborzu (47-400), ul. Juliusza Słowackiego 55, tel. (+ 48 32) 415 50 20, e-mail: mieczyslaw.balowski@uni.opole.pl

Jazyk a národní identita*

Uplynulo již půl roku od okamžiku, kdy se oba naše státy ocitly, spolu s mnoha dalšími, v Evropské unii. Z mnoha změn, ke kterým v poslední době došlo, je rovněž patrné oživení v humanitních vědách. Zformovala se totiž odlišná hierarchie problémů, které na sebe upoutávají naši pozornost. Svého významu nabyla například otázka národní identity. Podíváme-li se jen na Polsko, hlasy, které se k tomuto tématu zde ozývají, jsou stále početnější. Doposud se rozplývaly v optimistickém obrazu sjednocené Evropy, ve které budou mít všichni možnost neomezeného rozvoje. Nyní se setkáváme s konkrétnějšími dotazy na podstatu identity a na to, jaká je šance pro její zachování v době globalizace a multikulturovosti.

Chceme-li vstoupit do této diskuse, která je – zdá se – stejně důležitá jak pro obyvatele České republiky, tak Polska, měli bychom začít tvrzením, že podmínkou národní identity je kontinuální vývoj národní kultury. Jejím základem jsou jevy symbolického rázu. Vztahuje se to ve stejné míře na oficiální symboly, takové jako státní znak a vlajka, hymnické písně, i některé tance lidového původu (polská *mazurek*, česká *polka*), proslulé postavy (Jan Hus a Mikuláš Koperník), historické události (versailleský mír), jakož i umělecká díla a architekturu (kostel sv. Barbory v Kutné Hoře a Raclavické panorama ve Vratislavi), a ostatně i části mateřské přírody. Všechno to, mezi čímž probíhá náš život, může ve společnosti nabýt hodnoty symbolu, nezřídka s velkým axiologickým příznakem.

* Tekst wystąpienia prof. dra hab. Antoniego Furdala podczas uroczystości nadania Mu tytułu Doktora Honoris Causa Uniwersytetu Ostrawskiego.

Nejdůležitější místo však zde připadá jazyku. Pro lidské společenství je totiž sám sebou symbolem jako celek, ba co je důležitější – ve všech svých plánech a na všech rovinách představuje strukturu symbolických hodnot. Jeho úloha v národní kultuře značně přesahuje úkol, jaký mu nejednou připisují učenci, kteří v něm vidí nástroj k předávání jednorázových informací. Pohlédneme na něho z trochu bližší perspektivy.

Je třeba začít tím, že jazyk v dnešním stadiu civilizačního rozvoje člověka je něčím neodstranitelným. Rozpor mezi tím, čím nás vybavila příroda, a tím, co nám vnucuje civilizace, působí, že se čas od času objeví na světě někdo, kdo o sobě prohlašuje „nemám žádnou státní příslušnost“ nebo „jsem bez vyznání“ nebo „nepřijímám žádnou ideu ani filozofii“. Ještě se však nestalo, aby někdo oznámil: „nemám žádný jazyk a nepoužívám žádného jazyka z těch, kterými se ve světě mluví“. Není to možné nejen proto, že by to musel říct právě polsky, anglicky nebo jinak. Jazyk je totiž dílem člověka a vznikl přirozenou cestou jako instituce, která je prostředníkem mezi ním a realitou, která jej obklopuje. Je jakoby jednou ze součástí lidského mozku, jeho jakýmsi prodloužením mimo neuropsychickou sféru. Objektivně existuje v podobě zvukových vzorců, které se předávají z generace na generaci, ne však geneticky, ale právě prostřednictvím kultury. Jsou to právě etnické či národní jazyky, které jsou základem kulturních odlišností mezi jednotlivými lidskými uskupeními.

Dodejme, že z hlediska společnosti funguje jazyk jako svého druhu kontinuum, které je v průběhu staletí jejím nejcharakterističtějším znakem. Takovou kontinuitu nemají ani státní útvary ani náboženská, a tím méně pak ideologická uskupení. Dokonce i se samotným národem je potíž, neboť jeho definice není jednotná a mění se, často z politických důvodů. Avšak pokud jde o jazyk, lingvisté nemají většinou pochybnosti při sledování dějin lidských společenství, jejich rozpadu následkem migrace nebo sjednocování, pokud vznikly příznivé demografické podmínky.

Skutečnost, že všechna literární, náboženská, publicistická, právní, politická a donedávna ve většině případů i vědecká díla jsou kon-

strukcemi, které vznikly v přirozených jazycích, nevyvolává většinou žádné pochyby, i když z neznámých příčin není příliš zdůrazňována. Komplikovanost a mnohostranná využitelnost přirozených jazyků způsobuje, že také jejich fragmenty, vnitřní konstrukty (např. literární postavy), děje a motivy, a dokonce i jednotlivé formulace mohou plnit úlohu zvláštních znaků a symbolů. Jsou pak spolu s tradičně pojímaným jazykem, s jeho výrazy, idiomy a frazeologizmy jediným souborem faktů, které lze sémioticky interpretovat.

Ale sémiotická interpretace se přece vztahuje také na jiné znaky, i ty, které existují nezávisle na jazyce. V našem životě je mnoho znakových systémů, mnoho různých způsobů signalizace a komunikace, které nám umožňují žít a přežít v dnešním komplikovaném světě. Patří k nim také výše zmíněné věcné symboly, takové jako v Polsku Wisła, v Čechách Vltava, dále pak Hradčany a Wawel, Bedřich Smetana a Stanisław Moniuszko. Přijímáme je jako své vlastní a skrze ně se ztotožňujeme s českou nebo polskou společností.

Nelze tedy popřít, že jsou to znaky, které reprezentují národní hodnoty. Je však třeba také věnovat pozornost tomu, že jejich použití v bezprostředních kontaktech mezi obyvateli země nevychází přímo z nich samých. Mezi několika desítkami milionů Poláků se jistě najde mnoho těch, kteří nikdy na vlastní oči neviděli jezero Goplo nebo Szczerbiec – korunovační meč polských králů, a přece mají pocit, že to jsou svého druhu národní symboly. Pokud k tomuto problému přistoupíme z jiné strany, můžeme říci, že diskutují-li lidé o historických a estetických vlastnostech katedrály ve Hnězdně a v Krakově, nikdo z nich nemá možnost postavit je pro porovnání vedle sebe – a přesto se takový diskurz odehrává. Jak je to možné?

Na to odpovídá sémiotika, přesněji řečeno tradiční Saussurova koncepce znaku, v níž pokračovaly některé lingvistické školy. Podle Saussura se název, nebo v tomto případě symbol, nevztahuje přímo ke skutečnosti, ale jen k představě. Používáme-li znaky, máme co do činění s fakty, které náleží do tří různých plánů. Vezmeme-li si jako příklad Wawel, bude to:

1) hrad na skále nad Wislou,

2) představa tohoto hradu,

3) výraz *Wawel*.

První se vztahuje k materiální skutečnosti a dokud se nerozpadne na hromadu kamení, je verifikovatelný smysly. Druhý se objevuje v psychickém životě každého člověka zvláště. Třetí prvek patří do jazyka a existuje ve formě dvouslabičného zvukového segmentu, který lze také zapsat. Všechny tři části jsou mezi sebou propojeny, přestože existují v odlišných plánech. Podstatou znaku Wawel však není samotný reálně existující hrad, ale představa, která se spojuje se slovem *Wawel*.

Lze to dokázat? Ano – dostatečným argumentem jsou znaky, které můžeme používat, které však nemají oporu v materiální skutečnosti: *faun*, *mořská panna*, *perpetum mobile*, *Atlantida* či *Soplicovo*. V přirozeném jazyce, jakým je polský jazyk se svým zázemím národní kultury, jsou legendární postavy jako Krak a Wanda stejnými znaky jako Jagiełło a Jadwiga. Na otázku, které z těchto postav jsou skutečné, musí odpovědět historici. Z hlediska sémiotického mezi nimi není rozdíl.

Analýza asi dvou set nejčastěji používaných symbolů polské kultury umožňuje tvrdit, že v praxi – tedy v komunikační skutečnosti – mnoho znakových systémů předává svou informační hodnotu jazyku. V prvním plánu jsou to statické symboly, jako např. Wawel nebo Westerplatte, kterými nelze operovat jako znakovými jednotkami v nějakých mimojazykových sémiotických aktech. Ještě výrazněji je to vidět, když se podíváme na jména a příjmení lidí, kteří žili v minulosti, a na chrononyma neboli názvy historických událostí, jako je např. *bitva u Grunwaldu*, *třetí dělení Polska* nebo *varšavské povstání*. To, co po těchto lidech a událostech zůstalo v hmotném světě, je nesrovnatelné s tím, čím byli ve skutečnosti. Lidé se proměnili v popel, krev hrdinů se vsákla do země, bitevní vřava utichla. Pro nás, lidi žijící na počátku 21. století, jsou jedinou skutečností jejich jména. Existují nadále v myšlení Poláků jako znaky, které patří do naší kulturní symboliky.

Při takovýchto úvahách si uvědomujeme, že svět, ve kterém žijeme – jak se dříve říkalo *otčina, vlast* – je materiální základnou naší existence a největším zdrojem zkušeností. Pohled z pravého břehu Vltavy na Hradčany nic nenahradí, žádné slovo, žádné vyprávění, žádná fotografie či film. Prožitky s tím spojené jsou vlastnictvím každého jednotlivého člověka. Pro společnost – tedy pro všechny, i pro ty, kteří tam blízko Národního divadla nikdy nebyli – je důležitý symbol. Skutečná úloha faktů a prvků skutečnosti se omezuje nejčastěji na impuls, který byl spojen s počátkem jejich společenského pojetí jako znaků v určitém okamžiku intelektuálních procesů, které probíhaly v rámci celého společenství. Jejich další fungování v symbolické rovině přebírá jazyk, v němž mají pevné místo díky vžitým výrazům, jménům, historickým a geografickým názvům.

Fakta tohoto druhu opravňují přijmout názor o zásadní, nesrovnatelné roli jazyka v národní kultuře. Právě mateřský jazyk spolu s literaturou je souborem symbolů, který vznikal na základě podmínek a potřeb života národa. Jeho součástí je také to, co zůstalo po minulých epochách a co vytváří kontinuitu, a tím i národní identitu.

Všechny národní kultury, tak jako všechny jazyky, jsou si rovny. Mohou být bohatší nebo chudší, ale nejsou mezi nimi horší nebo lepší. S kterou z nich se cítíme spojeni – to je z hlediska celého lidstva čistě subjektivní. Ale na stejném principu, to znamená na principu rovnosti kultur, máme ve státě, který se nazývá polský nebo český, právo vytvářet pro vlastní národní kulturu takové podmínky, které jí zajistí další existenci a náležitý rozvoj.

Тамара МИЛЮТИНА

Ополе

Художественная система повестей В. Распутина в чешских переводах (лексико-семантический аспект)¹

Повести В. Г. Распутина 70-х годов (*Последний срок, Живи и помни, Прощание с Матёрой*) отражают напряженность творческих исканий, характерных для литературного процесса этого периода, выразившихся в смене идейных приоритетов в сфере национального самосознания и обусловивших поиск новых форм выражения, что вело к „поиску жанра” и поиску нового слова. Наиболее яркое воплощение этот процесс нашел в повести *Прощание с Матёрой*, произведении, которое автор монографии о сибирском писателе С. Г. Семенова определила как „итог целой нашей литературы 60–70-х годов”.

В то время как в литературоведческом плане творчеству В. Г. Распутина посвящено достаточно большое количество глубоких и многоаспектных исследований как в нашей стране, так и за рубежом, работ лингвистического характера значительно меньше (Коготкова 1986, Ли 1985, Тарабунова 1991, Хамаганова 1985, Bubeniková 1983).

¹ Для сопоставления привлекался текстовый материал повестей В. Г. Распутина *Прощание с Матёрой* и *Последний срок* в оригинале и переводе на чешский язык, выполненный Дагмар Шламповой: *Valentin Rasputin. Poslední lhůta. Loučení*. Lidové nakladatelství, Praha 1981. Анализируется лексический пласт, включающий свыше 900 лексических и фразеологических единиц. Общее количество единиц словоупотребления – более 3000 и соответственно такое же количество контекстов на русском и чешском языке.

Обращение к лексико-фразеологическому материалу повестей В. Г. Распутина через призму близкородственного языка представляет значительный интерес. Отбирая из национальных запасов в соответствии с авторским замыслом необходимый материал, писатель опирается на „типические моменты языка” (Бахтин 1975, s. 149), выявляя скрытые потенции языковой системы. Различия лексико-семантической и семантико-стилистической систем русского и чешского языков на фоне сходных явлений при такой переводческой конфронтации выступают особенно ярко. Объектом сопоставления становятся не только явления „системы литературных языков”, что характерно для изучения русского и чешского языков в настоящее время (Трестерова 1995), – речь идет о необходимости учитывать те отклонения от „общезыковой нормы” (особенности взаимоотношений между единицами общелитературного языка, разговорно-просторечной и диалектной стихий и элементами высокого книжного стиля), которые составляют специфику языка В. Распутина, и учитывать характер взаимодействия индивидуально-авторского словоупотребления с употреблением, зафиксированным словарями. При этом сопоставительный анализ выводит на ряд „стилистически маркированных” явлений, в настоящее время сравнительно мало изученных в сопоставительной лексикологии (Васильева 1997, 1998).

Переводческий аспект исследования прозы сибирского писателя не менее актуален. Речь идет об адекватной передаче авторского видения мира в произведениях, к которым применимо, по нашему мнению, определение *национально ориентированный* текст. Повести писателя – и в наибольшей степени его повесть *Прощание с Матёрой* – несут печать национального своеобразия, что подчеркивал сам прозаик в одном из интервью:

[...] убежден, что литература должна быть национальна – национальна в своем содержании, своем языке, своих характерах и проблематике. Так, проблема „последнего срока” – это всеобщая проблема, поскольку она действительно общечеловечна. Но поставлена она должна быть в национальном аспекте (цит. по: Дырдин А.А., 1981, с. 281).

Это заявление писателя, являющееся по сути программным, предполагает обостренное внимание к концепции автора, заставляет анализировать произведения писателя не только с точки зрения информации „фактической”, но „прочитывать” прежде всего информацию концептуального свойства, т. е. видеть содержание произведения в преломлении через конкретное национальное сознание автора, учитывая его ценностные ориентации, нашедшие воплощение в слове.

И новые акценты в „диалоге культур”, обозначившиеся в дискуссиях последних десятилетий (Richterek 1998, 1999), подчеркивают актуальность такой теоретической и практической проблем художественного перевода, как передача *национальной специфики* в переводе. В чешской и русских культурах немало пересечений культурных полей, что может быть причиной интерференции в зоне их „наложения”. Несмотря на то, что ряд аспектов отображения национальных особенностей в переводном произведении освещен в работах ведущих отечественных и зарубежных специалистов в области транслатологии (отметим вклад в разработку данной проблематики А. В. Федорова, В. С. Виноградова, В. Н. Комиссарова, А. Д. Швейцера, Й. Левого, Б. Илека, А. Поповича, С. Влахова и С. Флорина и др.), в решении этой проблемы до сих пор много дискуссионного. Нельзя не согласиться, в частности, с мнением М. Грдлички (1990), отмечающего, что в чешской транслатологии проблема перевода национально-специфических элементов в переводимых текстах и сохранения национальной специфики в переводе исследована и разработана недостаточно.

Названные особенности ставят повести В. Распутина в ряд произведений с так называемой *ограниченной переводимостью*, обусловленной отклонениями от общей нормы языка: использованием социальных и территориальных диалектизмов, имеющих ярко выраженную местную окраску; наличием культурных реалий, не имеющих точных соответствий в другой культуре; ассо-

циациями слов-образов, играющих важную роль в языке произведения (Федоров 1983, Швейцер 1988).

Явления, анализируемым нами в произведениях В. Распутина, не отвечают в полной мере типовым функционально-семантическим соответствиям в „классическом понимании”. Несмотря на то, что контрастивная лингвистика ориентируется не только на абстрактный уровень языковой системы, но и на конкретный уровень языкового узуса, тесно связанного с национальным языковым узусом (ср. понятие *узуальной эквивалентности*, предложенной впервые Вл. Барнетом), что предполагает изучение как лингвистических, так и экстралингвистических, в частности, национально-культурных особенностей речевого поведения, главным требованием в рамках контрастивной лингвистики является сопоставление функционально сходных явлений в коммуникативно и ситуативно соотносимых текстах, поскольку эквивалентность в значительной степени создается контекстом с типовым значением (Широкова 1998).

Вместе с тем полагаем, что процесс поиска соответствий для передачи лексико-фразеологических единиц оригинального текста в языке перевода позволяет выявить важные закономерности в организации и функционировании сопоставляемых лексических систем. Слово реализует не только свои постоянные (словарные) значения, известные носителям языка, но часто материализует окказиональный (потенциальный) смысл, который в процессе мышления связывает с ним автор. Разделяем точку зрения В. С. Виноградова (1978), подчеркнувшего, что и в том случае, когда между какими-то словами подлинника и перевода вообще не устанавливается отношений соотносительности или появляются „окказиональные („случайные”) соотношения”, сами по себе „опущения, замены и окказиональные эквиваленты” представляют интерес, являясь проблемой „сопоставительного анализа лексики”. В связи с этим считаем эквивалентными функциональные соответствия, передающие в языке перевода релевант-

ные для данного контекста компоненты значения исходной единицы оригинального текста (ср. Гак, Львин 1980; Иванов 1985).

Целью исследований подобного рода является выявление природы „осложнения” слова в лексиконе автора, изучение „информационного объема слова с его оттенками и обертонами” (В. С. Виноградов 1978, s. 15), т. е. анализ смыслового, экспрессивно-эмоционального, стилевого, национально-культурного аспектов значения слова, востребованных автором, и возможности и способы их передачи средствами близкородственного языка.

Поставленная цель определяет „поэтапное” рассмотрение следующих задач:

1. обращаясь к данным экстралингвистического характера, выявить факторы, ставшие определяющими в создании авторской модели мира и, соответственно, „образа языка” повестей В. Г. Распутина;
2. установить закономерности функционирования лексических единиц в художественной системе писателя, выявить доминирующие элементы текста, которые определяют характер произведения и способствуют формированию смыслов, составляющих концептуальное содержание повестей;
3. установить характер взаимодействия индивидуально-авторского словоупотребления с употреблением, зафиксированным словарями общелитературного языка; выявить художественно-эстетический потенциал наиболее значимой в художественной системе повестей диалектно-просторечной, библейской лексики, единиц с национально-культурным компонентом.
4. рассмотреть возможные способы и приемы передачи исследуемой лексики (в том числе лексических единиц „ограниченной переводимости”) средствами чешского языка, выявить причины возможных неудач при поиске переводческого соответствия.

Проблемы, с которыми сталкивается интерпретатор произведений В. Распутина, в специальной литературе рассматриваются

под рубрикой „переводимость/непереводимость”. Непроясненность вопроса о соотношении и роли языковых и внеязыковых компонентов в процессе перевода приводит исследователей в середине XX века к попытке создания теоретической модели переводческого процесса. Характерной особенностью европейской транслатологии в 70-е годы является и то, что перевод начинает рассматриваться прежде всего как акт межъязыковой коммуникации (Popovič 1979, Vilikovský 1984, Nochel 1990, Швейцер 1988).

В разработке лингвистических проблем чехо-словацкое переводоведение данного периода ориентируется преимущественно на изыскания Лейпцигской школы перевода, послужившие импульсом для дальнейших перспективных исследований в области сравнительно-сопоставительной лингвистики в функционально-коммуникативном ключе, в частности, в разработке многоаспектной проблемы эквивалентности. Исходя из идеи переводимости, представители данного направления руководствуются положением, согласно которому тексты исходного языка могут замещаться текстами языка перевода при сохранении неизменным „рационального информационного содержания” (термин О. Каде). Вместе с тем текст художественного произведения может существенно отличаться от текстов с „объективным” типом высказывания, которые в первую очередь и рассматривались в рамках подобных исследований. Именно поэтому все то, что касается передачи других элементов содержания (прежде всего экспрессивно-эмоциональной нагрузки, коннотативных компонентов значения, и, в конечном итоге, передачи художественно-эстетической ценности текста), требует дальнейших исследований. Это обстоятельство послужило основанием для мнения, что модель Лейпцигской школы, ориентированная на лингвистическую коммуникацию, не в полной мере отвечает требованиям, предъявляемым к художественному переводу (Keníž 1986).

Чехо-словацкая школа переводоведения традиционно соотносит свои поиски с моделью *литературной коммуникации* перево-

да, предложенной словацким ученым А. Поповичем. По мнению А. Д. Швейцера, она наиболее полно отражает специфику художественного перевода.

Одним из условий решения задач, стоящих перед переводчиком художественного произведения, является проблема более тщательного изучения природы переводимого текста, как правило, достаточно сложно организованного. Указывая на отсутствие в теории перевода „развитого аппарата анализа оригинального произведения”, А. Попович считает, что „теория переводческой интерпретации оригинала” должна развиваться „на базе теории текста и теории литературной коммуникации и метакоммуникации”. Акцент при рассмотрении способов организации и толкования текста делается преимущественно на анализ структуры самого текста и взаимоотношений составляющих его элементов (Popovič 1983). Однако при данном подходе к процессу перевода внимание обращается в первую очередь на передачу „рационального” информативного содержания, элементы эстетического плана, существенные для перевода художественного текста, оказываются в исследовательском процессе данного периода отесненными на задний план².

Это обстоятельство дало повод указать на отсутствие в предлагаемой А. Поповичем схеме коммуникационного процесса перевода звена, связанного с понятием сущности самого произведения как объекта перевода. Чешский литературовед Р. Паролек (Parolek 1979) полагает, что за „внешним” планом, именуемым в коммуникационной теории перевода „текстом”, необходимо видеть план „внутренний”. Автор соотносит его с понятием „авторской художественной модели мира”. Для переводческой интерпретации, по мнению ученого, важно, какие авторские оценки смоделированной художником действительности, оценки этичес-

² Ведущей единицей исследования в работах чехо-словацких авторов по данной проблематике является преимущественно текст и предложение, что некоторые исследователи соотносят с традицией Пражского лингвистического кружка (ср., напр.: Miko 1989, с. 65).

кие и эстетические, заключены в системе словесных сигналов оригинального текста.

И все же справедливое критическое замечание Р. Паролека следует отнести не к модели как таковой. Она достаточно полно очерчивает контуры предъявляемых к переводу художественного произведения требований, отражая коммуникативный аспект процесса перевода, ориентированный, по сути, на передачу одноплановой „содержательной” информации. Уместно в этой связи напомнить слова о том, что „поэтическая функция языка опирается на коммуникативную, исходит из нее, но воздвигает над ней подчиненный [...] закономерностям искусства новый мир речевых смыслов и соотношений” (Виноградов 1963, с. 155). И неслучайно в последнее время поднимается вопрос о необходимости дополнить коммуникативный аспект модели параметрами, учитывающими специфику эстетико-концептуального плана художественного произведения. По сути ставится вопрос о возможностях передачи при переводе таких категорий текста, которые И. Р. Гальперин соотносит с содержательно-концептуальной информацией, выраженной в большей степени имплицитно, в отличие от „лежащей на поверхности” содержательно-фактуальной информации (Гальперин 1981). При этом по отношению к переводам текстов художественной литературы речь идет о необходимости разработки более надежных методов определения функционально значимых элементов текста и их передачи средствами другого языка.

Целостный анализ прозаического произведения затруднен ввиду обилия единиц разных уровней, разнородности их взаимодействия. Это может вести к дроблению материала и фрагментарности его анализа, что нередко проявляется в искажении восприятия задуманной автором художественной модели мира. По-

³ См.: Приходько Е. Ф. Парабола, *Литературоведческий энциклопедический словарь*. Москва 1987, с. 267.

лагаем, что в подобном исследовании методологически наиболее адекватен опыт лексикографического анализа авторского словоупотребления, принципы которого были разработаны Б. А. Лариным. В центре внимания исследователей ларинской школы находится слово, авторская семантико-стилистическая система, определяемая как „художественно мотивированное единство используемых писателем лексико-фразеологических средств, которые подчинены определенным принципам отбора и употребления, обусловленным авторским видением мира” (Поцепня 1997, с. 28).

Важной методологической установкой исследователей является рассмотрение специфики авторского видения мира в трех взаимосвязанных аспектах: образ языка произведения соотносен, с одной стороны, с важнейшими художественными идеями и понятиями произведения в их словесной реализации; с другой, – с эмоциональным тоном повествования. Именно идейный и связанный с ним эмоциональный аспекты содержания произведения являются проявлением субъектно-модального плана, отражая концептуальный уровень текста (Поцепня 1993, ср. Щерба 1957). Постановка „языкового знака” в парадигму „система идей – образ языка – тональность авторского отображения мира” подчеркивает его зависимость от идейно-образной составляющей, где доминирующими выступают закономерности художественного образа.

Верное отображение концептуального уровня произведения возможно лишь при внимательном отношении к „динамическому взаимодействию всех компонентов целого” (Федоров 1983). Системность анализа предполагает выявление функционально-смыслового единства „семантически соотносенных экспрессивных средств различных уровней произведения”, единства, реализующего „его художественную идею” и отражающего систему ценностей автора” в динамике, того, что О. Н. Семенова определяет понятием *семантическая композиция* (О. Н. Семенова 1980, 1989). Системный подход при анализе словоупотребления писателя в рамках художественного текста позволяет „развести”

такие разноплановые понятия как осложненность слова (представляющую лексический уровень) и осложненность текста, т. е. дву(много)плановость как уровень текста.

Семантическая осложненность слова в немалой степени обусловлена обращением писателя к мифологическим мотивам и образам в создании художественного пространства повести, это относят к основополагающей характеристике авторской модели мира (Буланов 1983, Шахерова 1985, Дорофеева 1989 и др.).

Воспринимая мифологизм как форму национального образного мышления художника, мы рассматриваем его проявление в повести в нескольких взаимосвязанных аспектах:

- 1) его отражение на принципах художественной организации материала, выразившееся в жанрово-стилистической и композиционно-образной системах произведения;
- 2) как возможность углубления и уплотнения семантической ткани произведения;
- 3) как один из приемов типизации.

Решая задачу концентрированного выражения эпически значительного содержания в небольшом по объему произведении, автор использует возможности смысловой многомерности такой литературной формы, как п а р а б о л а . Данная жанровая разновидность тяготеет к с и м в о л у , многозначному иносказанию (в отличие от однозначности аллегории и однонаправленности второго плана притчи), поэтому ее иногда называют „символической” притчей. Очень важно то, что „приближаясь к символическому, иносказательный план параболы не подавляет предметного, ситуативного, а остается [...] взаимоотношенным с ним”³³. Интерпретация подобного типа произведений опирается на обые „правила чтения”, диктуемые жанрово-стилевыми особенностями. Притчевое начало в произведении проявляется в соотношении двух планов, и важно найти точку – слово, в которой пересекающиеся планы сходятся, переключая ассоциативные линии. Самым важным в интерпретации произведений такого типа является умение разглядеть и выделить цепочку опорных слов

и выражений (ср. Бочаров 1977), позволяющих выявить концептуально значимый авторский план.

Говоря об особой образности повестей писателя, исследователи отмечали, что мифологическая условность предполагает проекцию на некую архетипическую модель, которая способна реализовываться на всех уровнях художественной формы (Шахерова). Полагаем, что именно заданная автором в виде определенной модели идея обуславливает взаимоотношенность смысловых элементов текста, его с е м а н т и ч е с к у ю к о м п о з и ц и ю .

Такой архетипической моделью служит для писателя идея конечного срока, „пронизывающая” произведения В. Распутина. Писатель, проводит ее по нескольким смысловым линиям, все более ее усложняя: тема судьбы отдельного человека (повесть *Последний срок*) преломляется в эсхатологическую тему гибели острова-деревни Матры – символа „матери-земли и самой жизни” (в *Прощании с Матрой*). На реальном плане *конечный срок* – это срок затопления острова в связи со строительством электростанции. Достаточно рядовое для 70-х годов событие получает совершенно иное этико-философское осмысление, преломляясь через эсхатологическую библейскую модель конца света. Идея-тема последнего срока объединяет лексику семантического поля СМЕРТЬ с ключевыми образами „пожар – потоп”, сюда также входят лексико-семантическая группа с корнесловом *пуст-*: *пустой, пустота, опустошение* и др. (при этом с одной стороны выявляется мотив и с ч е р п а н н о с т и в отношении физического состояния человека, с другой, – аналогия-ассоциация с библейским *мерзость запустения* в описаниях Матёры), важны лексемы *темнота-тьма-темень* и другие, создающие сложный ассоциативный образ *тьмы крошечной* в финальной сцене повести (см.: Милютина 1995) и ряд др.

Вместе с тем идея конечного срока – это только фон для поиска ответа на актуальный для литературы того времени вопрос „Что с нами происходит?”, поставленный В. Шукшиным.

Второй ведущей темой является тема рода человеческого. Организованные народно-этической системой ценностей, сформировавшихся под влиянием христианской культуры, эти главные темы-идеи определяют мотивную структуру произведения, соотносимость эпизодов, систему образов персонажей и, разветвляясь на более дробные микросистемы, образуют свои лексико-тематические поля. На фоне названных тем, выступая своего рода связующим звеном между ними, развивается глобальное противопоставление „свой – чужой”.

В создании сферы чужого мира писатель также прибегает к глубинным фольклорным параллелям, наделяя изображаемую действительность свойствами своего рода антимира. Для этого автор обращается к архаической модели конца срока, отражающей народно-христианские представления об „изжитии”, „старении мира”, периоде, который в традиционной культуре приурочен к переломному отрезку времени, завершающему годовой цикл. Это период безвременья, хаоса, когда чужой мир активно вторгается в пределы своего. В традиционной народно-христианской культуре картина неразграниченного, бесструктурного мира воссоздавалась в основном годовом ритуале с помощью ряжения, обычая, связанного с особым типом поведения, в основе которого лежит перемена облика.

Этнографическая литература отражает два разных образа ряжения; в настоящее время оно воспринимается с чисто внешней стороны „как потешное развлечение с переодеванием” (Максимов 1903, s. 293). Однако повесть В. Распутина следует читать, исходя из того, что это „отнюдь не маскарад, а гораздо более сложное явление”, которое в этнографических описаниях поступает как более древний срез с признаками ряжения как бесовского, кощунственно-опасного действия (Пропп 1963). Лексика, используемая в описании персонажей повести, отсылает к персонажам, типичным для святочных ряжений. *Черт, медведь, цыган, ворон* и другие „звериные” или „предметные” уподобления; знаковые слова *бес, аспид, црод* и некоторые другие „отмечают”

отрицательных героев повести, являя „своего рода парад представителей чужого мира” (Байбурин 1993, s. 124), *нечисть*, оказавшаяся среди людей в своем мире. Подобное видение „распада” мира в повести соотносено с сознанием главной героини старухи Дарьи, по мироощущению близкой повествователю, но воспринимающей происходящее через призму более близкой ей образной и ценностной системы.

Осмысление на уровне национального сознания концептов *своей и чужой* мыслится в повести *Прощание с Матёрой* как вытравливание того качества человеческой личности, которое связано со словом *душа*. „Действенная” в лексиконе В. Распутина сама по себе (36 употреблений в повести *Прощание с Матёрой*, 21 – в повести *Последний срок*), эта единица тематически объединяет достаточно большой круг лексики. Утрата души и проявляется в отказе от христианских этических норм (*нехристи*), в появлении *бесовских и звериных* свойств, в знаках, свидетельствующих о превращении живого в неживое. Эти „чужие”, „нелюди” становятся земным, отнюдь не мистическим, а вполне реальным воплощением некоей „нечистой силы”, вызвавшей в жизни жителей острова перемены и потрясения, которые в конечном итоге привели к содеянному самими людьми „концу света” – гибели Матёры, модели мира в повести сибирского прозаика (см.: Милютин 1999).

Притчевое начало повести *Прощание с Матёрой* В. Распутина являет собой сложную систему отражений. В авторской художественной модели мира по-новому предстает „чеховская традиция стяжения больших жизненных объемов в одну точную деталь и эмоционально насыщенный образ” (Семенова 1987, s. 31). Писатель рассредоточивает чрезвычайно емкие детали, связанные одной мыслью, по всему пространству текста, и они становятся важными смысловыми вехами, очерчивающими концептуальный контур произведения. Прозаик опирается на слова-понятия, которые, являясь носителями прямого значения, могут соотноситься с достаточно устойчивой символикой нескольких „культурных

сфер”, приобретая своеобразную символическую „многослойность”.

В этой связи выделим аспект, не отмечаемый ранее исследователями творчества писателя в силу постановки иных задач анализа. Для В. Распутина обращение к мифологической условности – это возможность углубления и уплотнения семантической ткани произведения, ее ассоциативно-смысловой насыщенности в соответствии с законами мифологического свертывания (А. Потебня). Во многом эта семантическая уплотненность достигается благодаря использованию слов-знаков, знаковых слов-деталей, освященных традицией, знаковых мотивов и ситуаций – своеобразных „формул”, закрепленных национальным сознанием, того, что может соотноситься с понятием „прецедентный текст” (Караулов 1987; ср. Костомаров, Бурвикова 1994; Супрун 1995 и др.).

Есть основание рассматривать творчество писателя в достаточно широком контексте русской литературы. Потенции „авторского” слова-знака „вскрываются” в парадигме одной или даже нескольких культурных сфер, к которым относятся:

- 1) русская народно-поэтическая традиция, восходящая к славянской мифологической (языческой) традиции,
- 2) библейская, евангельская традиция в народно-христианском ее преломлении,
- 3) традиции древнерусской и русской классической литературы, в которых уникальным образом осваивалась и обогащалась образная система, унаследованная от культуры предшествующих эпох. Наблюдения показывают, что рассматривая связи с фольклорной, а также библейской – отраженной прежде всего в древнерусской литературе, – традициями, следует принимать во внимание и „фон” старообрядческой среды.

Составляющие художественного образа в национально ориентированном тексте и проблемы их передачи средствами иного языка указывают на то, что при поиске эквивалентных соответствий в языке перевода необходимо исходить из полифункциона-

льности авторского слова. Воссоздавая „предметные” явления внешнего мира во всей их реалистичности, оно в то же время выступает в качестве „указателя-символа”, раскрывающегося в случае расшифровки названных законов образно-смыслового целого.

Оценочность прозы писателя, в свою очередь, требует знания и учета того, что имеет положительную или отрицательную значимость в иерархии ценностей героев повести, подводя нас к проблеме менталитета и необходимости выхода на „глубинные формы мирозерцания, которые определяются категориями и формами родного языка” (Колесов 1995).

Еще раз отметим, что с позиции перевода речь идет об явлениях „ограниченной переводимости”, однако в каждом конкретном случае интерпретатор-переводчик сталкивается с разным „набором” степеней сложности заданных автором задач, подлежащих решению.

„Образ языка” повестей В. Г. Распутина детерминирован прежде всего особенностями прозы 60–70-х годов с ее ориентацией на план героя. Основной функцией диалектизм становится реализация принципов той народной философии, которая существовала долгие годы в разных формах изустного слова, складывалась в привычных русскому человеку понятиях (Дырдин 1981). Условием адекватной передачи диалектного материала в переводах повестей писателя становится обращение к феномену народно-диалектной речи в русской языковой культуре, осознание, „в каких моментах строя и фразеологии диалектов нашло выражение своеобразие сознания их носителей” (Ларин 1974, с. 231).

При анализе переводческого решения принимается во внимание тот факт, что чешский национальный язык имеет иную стратификационную структуру, чем русский. Доля диалектов в целом невелика, в чешских землях наблюдается унификация говоров с вытеснением их идиомом *obecná čeština* (исторически сложившимся чешским интердиалектом, своеобразным аналогом просторечия), который из интердиалекта все более становится язы-

ком повседневного общения (Čechová a kol. 2000, Нецименко 2000).

В чешской переводческой традиции для передачи диалектной речи принято использовать формы *obecné češtiny*, включающей в себя ряд черт, общих для большинства чешских диалектов и весьма отличных от литературной нормы.

При обзоре литературы по транслатологии создается впечатление, что в чешской исследовательской мысли данная проблематика занимает периферийное положение. Тем не менее можно выделить периоды, отмеченные ростом интереса к этой проблеме, в частности, в связи с интересом к творчеству М. Шолохова (30–50-е годы). Перевод *Поднятой целины*, выполненный Богумилом Матезиусом, стоящим у истоков чешской школы перевода, надолго определил подходы и принципы работы с диалектным материалом в переводческой практике. К ним относятся:

- 1) правильная и точная передача вещественного смысла диалектных слов средствами общенародного языка;
- 2) создание определенного „диалектного фона” при помощи использования в речи персонажей отдельных элементов чешского интердиалекта;
- 3) широкое введение в речь персонажей оборотов и выражений, характерных для народной речи (ср.: Лилич 1956).

Вместе с тем использование в переводе фонетических, морфологических и лексических черт чешского интердиалекта служит в основном созданию „диалектного фона”, который распространяется только на речь персонажей. Диалектные по природе элементы отсутствуют в авторской речи, которая выдержана в рамках литературной нормы. На данную особенность переводов произведений М. Шолохова на чешский язык указывал Богуслав Илек, отмечая бросающуюся в глаза дисгармонию в слишком резком переходе от языка автора к речи персонажей и полагая, что произведение в этом случае теряет „в своей эстетической и идейной действенности” (Илек 1962, s. 73).

Новые акценты в работах, посвященных использованию вне-литературной лексики в чешской переводной литературе в 80-е годы в связи с волной интереса к произведениям писателей-„деревенщиков”, касались дискуссии о степени использования характерологических элементов в литературном контексте, т. е. в авторской речи (Nedvedová a kol. 1981, Hoffmannová 1981, Utěšený 1983); речь в названных исследованиях шла о степени „разговорности” и экспрессивности текста, с меньшим вниманием к иным аспектам.

Разнообразие исследовательских подходов обусловлено неоднородностью такого явления, как диалектная речь. Необходимо разграничивать близкие, но далеко не тождественные явления, такие, как стилизация, с одной стороны, и „перевод” единиц, представляющих „идеологию диалекта”, в том числе слов-реалий, относимых к разряду безэквивалентной лексики, с другой.

В теоретических работах диалектизмы рассматриваются прежде всего в качестве слов-реалий. Будучи носителями национального колорита, они, как правило, не имеют точных соответствий (эквивалентов) в других языках и поэтому не поддаются переводу „на общем основании”, требуя особого подхода. Именно в таком качестве с той или иной степенью полноты ее освещали Б. Илек, Й. Левый, А. Попович, А. В. Федоров, С. Влахов и С. Флорин и другие авторы.

По отношению к подобным единицам ограниченной переводимости актуально понятие прагматической эквивалентности, учитывающей как концептуальные установки автора (коммуникативная интенция), так и установку на адресата (в частности, требование общепонятности языка перевода). Поскольку прагматическая установка на иноязычного и инокультурного получателя нередко ведет к заменам и трансформации исходного материала в формальном и смысловом отношении (Швейцер 1988), возрастает роль анализа особенностей упо-

требления в нелитературной лексике в оригинальном тексте.

Выбор способа передачи единицы определяется ее функциональной заданностью. Анализ стилиевых особенностей современной прозы в сравнении с языком писателей предшествующих поколений, использующих диалектизмы в своих произведениях, показывает, что функции диалектизмов как стилистических средств расширились. В отношении творчества В. Распутина следовало бы говорить об усложнении функциональной нагрузки диалектных единиц, их полифункциональности, что связано в первую очередь с необходимостью передачи „принципов народной философии” героев произведения в характерологическом повествовании. В рамках решения этой задачи могут выявиться дополнительные функциональные установки.

В соответствии с традиционным подходом рассматриваем возможности передачи диалектных элементов, которые писатель вводит в языковую ткань произведения, по таким аспектам, как:

- 1) создание образа говорения;
- 2) создание „вещного” мира произведения (передача обозначений реалий). Новым аспектом анализа является;
- 3) выявление роли диалектизмов в создании обобщенно-символического плана повести, что проявляется во взаимодействии внелитературной и книжнославянской лексики.

В передаче прямой речи персонажей происходит достаточно полная компенсация диалектной, в том числе и экспрессивно окрашенной, лексики, переводчик старается по возможности сохранить стилистические особенности речи персонажей, прибегая к традиционным для чешской переводческой школы приемам. Переводчик Дагмар Шлампова чаще всего прибегает к приему графической передачи особенностей сниженного варианта произношения, характерного и для ряда диалектов (Křtřmová 2000), напр., сокращению начальных звуков в группах согласных: *sem* (< *jsem*), *eště* (< *ještě*), *šecho* (< *všecho* < *všechno*), *depák* (< *kdepak*) и др., замены типа *taky* – *také*, *šporák* – *sporák*. Вместе с тем

анализируемые фрагменты показывают, что сохранение только внешних показателей диалектно-просторечного образа говорения в переводимом тексте бывает недостаточным для передачи мысли художника, если происходит немотивированная замена отобранных автором единиц.

При рассмотрении диалектной лексики в качестве реалий деревенского мира выделяется ряд лексико-семантических групп, характеризующих явления окружающей среды, особенности ландшафта: *рёлка*; *угор* (*яр*, *бугор*); *кочкарник*; *каменишник*; *верховик*, *низовка*; *мырь* и др.; лексику, связанную с сельскохозяйственной деятельностью (термины сенокосения и сеноуборки: *гребь*, *кошенина*, *накось*, *зароды*, *литовка*, *навильники*); *ходок* и др., названия сельхозугодий: *деляна*; *луговина*; *поскотина*, (*выпас*, *выгон*, *пастбище*) и др., названия хозяйственных построек: *мангазея*; *завозня*; *стайка*; (*забор*), *городьба*, *заплот*, *прясло* и др. Сюда попадают как диалектные синонимы общелитературных слов, так и слова, не имеющие литературного аналога.

Для передачи диалектных единиц Дагмар Шлампова использует различные возможности:

- 1) перевод с введением пояснительного слова: *рёлка*, *обл.* – ‘продолговатая возвышенность’ – в одном случае соотносится с толкованием, ср., *po protáhlém pahorku* ‘по продолговатому холму’, далее в тексте использовано только слово *pahorek*;
- 2) используется уподобляющий (относительный) перевод, когда подбираются слова, обозначающие нечто близкое (хотя и не тождественное) к иноязычной реалии: *гребь*, *обл.* ‘скошенная, но еще не убранная трава’ в одном случае переводится как *tráva*, в другом *suché seno*;
- 3) в ряде случаев переводчик прибегает к так называемым словам с недифференцированным значением: диалектизм *навильник* ‘количество сена, поднимаемое на вилах за один раз’ передается словом *chomáč* (*chumáč*), т. е. единицей с недифференцированным значением ‘клок сена; пучок соломы; клуб дыма’,

ср. *огромные лохматые навильники плыли за – спинами* [мужиков] – *obrovské štrapaté chomáče – pluly za zády*.

- 4) значительно реже встречаются случаи передачи диалектных слов при помощи неологизмов. Семантическим переводческим неологизмом можно считать слово *koutník*, которое Дагмар Шлампова подбирает как контекстуальное соответствие для диалектизма *ситник*, вводя его в качестве регионального синонима к литературному наименованию с соответствующим пояснением „*паук, здесь его называют...*”, ср.: *Посреди комнаты – проворно скользил в пустоте с потолка ситник – se spouštěl od stropu pavouk – tady se mu říkalo koutník*.

Для данной группы примеров справедливо замечание о том, что „отдельно взятые” единицы (*jednotlivé elementy*), не отягощенные внутритекстовыми связями, сравнительно легко компенсируются в переводе (Илек 1953). Для целого ряда фрагментов текста не является существенным и то, что в переводе не передаются некоторые характерные особенности местных реалий (*за-род* – стог большого размера и продолговатой формы – *stohy sena, kupy, seno*).

Вместе с тем значимость слов-реалий, которые наряду с предметным значением заключают в себе определенный национально-исторический колорит, в тексте может быть разной, она детерминирована ролью единицы в отображении концептуального уровня повести (воссоздание местного колорита; указание на зону сознания персонажа; выявление их ценностной ориентации). Невнимание к словам – обозначениям реалий, которые как бы „вмонтированы” в значимую для художника тему, препятствует воссозданию ценностного ассоциативно-культурного пространства художественного мира в тексте перевода.

Создавая обобщенно-символический план повести, автор опирается на возможности народно-диалектной речи как устной формы общения; при этом писатель активно использует существующую в системе диалекта жанрово-стилистическую дифференциацию, противопоставление высокого и сниженного внутри самого диалекта (Блинова 1975).

Рассмотрим приемы „взаимодействия-противопоставления” данных единиц в повести на примерах, соотносимых с образом „царского лиственя” и художественного образа Ангары. Могучая вековая лиственница, сравниваемая с библейским *пастухом*, – это только звено в развертывании концептуально-смыслового единства-идеи – „хозяин”, которая в повести представлена сравнением-параллелью: *Сам* (диал.) – *глава дома: листвень – глава острова*, т.е. дома рода человеческого в символической модели мира повести, что в свою очередь является параллелью к сопоставлению-антитезе *хозяев* (Дарьи, Богодула, Лиственя) и тех персонажей, которые эти качества утратили (сын Дарьи – Павел, ее внук Андрей и др). Оппозиция *поскотина, выгон, выпас – пастбище*, оппозиция приставочных образований на *воз-* (*возглавлялась, возглавие*) и *на-* (*на главный*) и др. создают ассоциативно-смысловую поддержку в виде соответствующего лексического фона к слово-образу *пастух* (в значении ‘*пастырь*’), имеющего характер библейской реминисценции (см.: Милютин 1995).

И в создании художественного образа Ангары ключевые слова-сигналы (диалектные формы *гулеванить* ‘буйствовать, причиняя ущерб (о реке)’, *разор* ‘разорение; опустошение’ и др.; семантические окказионализмы *течь, статью*, образованные с опорой на активные в диалектах модели) соотнесены с библеизмами *твердь, плоть* и общелитературным *течение*, отграничивая „реальный” событийно-бытовой ряд текста от бытийного, космогонического плана.

Невозможно понять систему образов повести, ее ценностной ориентации, не учитывая емкого смыслового потенциала используемых автором книжно-славянских единиц, в том числе и *библейзмов*, т.е. слов современного русского языка, которые или были заимствованы из Библии, или подверглись семантическому воздействию библейских текстов (Верещагин 1993; ср. Chladková, Michálek 1970). Для писателя важна „духовная” потенция церковнославянского слова с тем богатым ассоциативным

фоном, который оно имеет в нашей культурно-исторической традиции.

Назначение высокой лексики, прежде всего библеизмов, – формирование обобщенно-символического фона повести, с о з д а н и е п о д т е к с т а . Именно эта содержательно-подтекстовая информация, извлекаемая из содержательно-фактуальной информации благодаря способности единиц языка порождать ассоциативные и коннотативные значения, включает в себе концептуальную мысль художника.

Используемые автором единицы п о л и ф у н к ц и о н а л ь н ы . Выступая как средство создания многопланового обобщенно-символического образа, библеизмы маркируют те концептуально значимые объекты и персонажей повести, которые в произведении выполняют роль символа. Это касается как д е й с т в у ю щ и х л и ц произведения, так и описания с р е д ы о б и т а н и я (Богодул – *блажной* (блаженный, юродивый), остров Матера – *твердь*, листвень (лиственница) – *пастух* (пастырь) и др.). Библейская модель конца света обозначена словами-сигналами *тартар*[ары], *потоп*, *кромешная тьма* и др. Становясь „точкой”, переключающей восприятие с событийно-бытового ряда на план символический, они превращают художественное пространство повести в пространство с библейским измерением, благодаря чему описываемые события приобретают значимость общечеловеческого масштаба.

Однако *главная роль* этих единиц в повестях В. Распутина – выявление н р а в с т в е н н о й с у т и происходящего. Введение „вечных” аналогий к конкретным жизненным ситуациям – один из традиционных способов моральной оценки. Выраженная нередко имплицитно – через систему а к с и о л о г и ч е с к и м а р к и р о в а н н ы х слов-понятий русской культуры, эта оценочность приобретает принципиальное значение в интерпретации текста. Писатель предлагает нам своеобразное „двуфокусное” восприятие мира, обращаясь к традициям, восходящим к древнерусской литературе. В основе предлагаемого автором сопоставления

конкретного бытового и идеального лежит модель „средневекового сравнения”: в древнерусской литературе оно подсказывается не мироощущением, а мировоззрением. В отличие от сравнений литературы нового времени, опирающихся на внешнее сходство, основное их назначение, согласно Д. С. Лихачеву (Лихачев 1987, с. 461), – раскрытие „внутренней сущности сравниваемых объектов”, актуализация их „духовного” смысла.

Рассматриваемая лексика служит и как необходимое средство „конденсации” текста при создании емкого, символически насыщенного образа. Автор опирается на „формульность” и богатую ассоциативность этих единиц. Подобные *знаки*, определяющие библейское измерение повести, в свою очередь становятся конструктивно-значимыми элементами в формировании идейно-смыслового пространства произведения.

Основу христианских реминисценций представляют достаточно легко осознаваемые единицы, прежде всего библейские идиомы с их способностью создавать подтекст современной русской культуры (Колесов 1994). Однако эксплицитно представленный „библейский лексикон” в произведениях В. Распутина невелик (*благодать*, *всякой твари по паре*, *кромешная тьма*, *манной небесной*, *плоть*, *потоп*, *твердь* и немногие др.). Архаичные по происхождению единицы, соотносимые с библеизмами, нередко подвержены авторскому преобразованию. Они меняют свой облик, приспосабливаясь к норме контекста, отражающей языковое сознание повествователя или персонажа, от лица которых ведется повествование (ср. замену ц.-слав. *взыскуя вышнего града* на современную форму *взыскивая* в разговорно-просторечной партии персонажа повести, ср.: Милютин, Пастыржик 1998). К подобной мимикрии, т. е. к разговорно-диалектному оформлению библейских единиц, писатель обращается неоднократно (*возглавляла сь, земля обетованная* → *обетовала*, *тартар* → *помчало в тартарары* и др.). При такой модификации автор стремится сохранить и мобилизовать имеющиеся в лексеме древние смысловые потенции, совмещающие нередко хроноло-

гически разные значения. Немало единиц, связанных с библейской тематикой ассоциативно (*род человеческий, в слове и плоти* и др.), на присутствие их в произведениях писателя указывается „скорее косвенно”, хотя и „весьма последовательно” (Эгереш 1995, с. 115). Такие единицы выявляют свою соотнесенность с библейской проблематикой, позволяя проследить становление определенной художественной идеи и складываясь в ту или иную смысловую линию, только взятые в парадигме.

Полагаем, что данные „библейские” проекции автора являются не менее интересным свидетельством о составе библейского корпуса русского и сопоставляемого с ним чешского языков.

Верная передача концептуального уровня во многом зависит от того, в какой степени в переводном произведении „сохранены” ключевые слова, которые формируют матрицу, создающую ассоциативно-тематическое поле, при условии, что (а) в чешском языке есть эквиваленты сигналов-бibleизмов, (б) ассоциативные поля этих слов совпадают.

Сложности в передаче средствами чешского языка сигналов-бibleизмов обусловлены расхождениями, бытующими в русском и чешском языках в области лексико-семантических явлений, к которым относятся различия в (а) форме – составе бibleизмов (*аспид, крошечная тьма*), (б) семантическом объеме тождественных бibleизмов (*манна небесная*) и др. (ср. Лилич, Мокиенко, Степанова 1993). На характере функционирования библейских единиц сказываются различия, связанные с особенностями становления литературных языков двух славянских народов.

Русский язык имеет больше возможностей, которые позволяют переводить повествование с бытового в символический план:

1) писатель актуализирует сферу духовного, обращаясь к оппозиции стилистически высокого и обыденного, используя синонимичку явную или подразумеваемую: *плоть – тело, пастырь – пастух, блаженный – блажной, страж – сторож, потоп – затопление – затоп* и некоторые др. Подобного соотношения

между элементами разведенных стилистических пластов, своего рода „двуязычия”, которое сложилось в русском языке как результат влияния языка старославянского, чешский язык практически не знает.

2) в сходных лексемах русского и чешского языков нередко различна степень „наличия” эстетико-концептуального библейского потенциала, что связано с историей бытования слов в этих языках (напр., таковы единицы с корнем *благ-/блаж-*).

Для русского литературного языка характерно сохранение и умножение сакрального ассоциативного ореола в этих словах:

– благодаря непрерываемой традиции их использования в русском языке. Лексемы, возрождаемые в чешском языке усилиями Й. Юнгмана и других будителей (первая половина XX в.), хоть и носили книжный характер (представлены прежде всего поэтизмы и терминологическая лексика), но „библейскую ауру” они сохраняли далеко не всегда.

– в сохранении сакрального содержания рассматриваемых лексем сказываются традиции перевода книг Священного Писания. Последовательному синкретизму таких бibleизмов, как *благость, благодать* и ряда др. слов с корнем *благ-*, „миросозерцательный” характер которых был сохранен и в сравнительно позднем русском синодальном переводе, противостоит своеобразное „дробление” синкретического значения, его „конкретизация” в чешских религиозных текстах. Это также способствует нейтрализации исходного сакрального статуса единиц, ср.: *благость – dobrota, dobrotivost, благодать – milost*, или варианты: *Слово ваше (да будет) всегда с благодатию – Řeč vaše vždycky budiž přítelná; Vaše slovo ať je vždy láskavé* (Послание к Колоссянам 4: 6) и др. Названные особенности при переводческой интерпретации могут стать поводом, ведущим к сугубо „земной” их трактовке в чешском варианте повести, в связи с чем они теряют значение ключевого слова (*благость – milosrdenství*).

Особенностью создания авторского образа-реминисценции является, как правило, ее полигенетичность, т. е. автор обращается сразу к нескольким, в том числе и библейским, „цитатам”, а также опирается на ряд приемов, в основе которых лежит перефразирование „цитируемого” текста-источника (в понимании, которое в него вкладывает З. Г. Минц 1973). Примером использования библеизмов могут служить описания Матёры, в которых в разных вариациях повторяется мысль: Матёра – это „земной рай”, дарованный Господом роду человеческому. Она по-своему перекликается с образом, заключенным в словах из Деяний Апостолов:

От одной крови Он произвел весь род человеческий для обитания по всему лицу земли, назначив предопределенные времена и пределы их обитанию (Деяния Св. Апостолов 17: 26).

Выявляя глубинные смысловые связи слов с корневой морфемой *-rod-*, имеющих аналог с чешским словом *rod* и его производными, связанных с раскрытием темы-идеи рода и родной земли в произведениях В. Распутина, мы видим характер сложностей, с которыми сталкивается интерпретатор оригинального текста в постижении авторского замысла, влияющего на поиск адекватных соответствий в языке перевода.

По-своему отвечая на вопрос „Что с нами происходит?”, писатель показывает процесс распада родовых связей в разных его проявлениях. На уровне разрушения семейных связей прозаик прослеживает его в повести *Последний срок*, на более высоком уровне – уровне „общинных” человеческих связей – в *Прощании с Матерой*. Образом-источником одной из финальных сцен этой повести – описания блужданий (а возможно, и гибели) героев повести в „кромешной тьме” тумана – можно считать слова старца Зосимы „заблудились совсем как род человеческий перед потоком”. Примечателен тот факт, что данный фрагмент из „Братьев Карамазовых” привлек в свое время внимание А. Блока (Корецкая 1987). Неоднократное обращение к указанному фрагменту в русской литературе может служить косвенным доказа-

тельством актуальности этого тезиса Ф. М. Достоевского для русского культурного самосознания, значимости понятия-идеи род человеческий в контексте повести Распутина. „Прочтение” повести В. Распутина в таком идейно-смысловом ключе (через контекст романа Ф. М. Достоевского) дает в свою очередь возможность рассматривать сочетание род человеческий в качестве своеобразного библеизма (см.: Милюткина 2002).

Единицы с корнесловом *-rod-* входят в несколько тематических микросистем, вступая при этом в разные комбинации сюжетных линий и обеспечивая тем самым идейно-смысловое единство текста. Линия родственности в оригинальном тексте представлена группой *род, род-племя, родова, родственники, родня, родные*. В произведении, ориентированном на объективизированную форму повествования, в речевых партиях носителей народно-диалектного сознания могут быть представлены лишь „заместители” высокого „библейского” понятия *род человеческий*, т. е. слова *род* или *род-племя*, которые в определенных пассажах служат сигналом проекции на обобщенно-философский авторский план. Прилагательное *родной*, являясь важным элементом противопоставления „свой – чужой”, объединяет тематический круг лексики, связанный с идеей *рода* и идеей, которую мы условно называем как *Матера – рай земной, дом рода человеческого*.

При сравнительно-сопоставительном анализе группы слов одного семантического „гнезда” двух близкородственных языков учитывалось, что

- 1) замысел автора оригинального произведения опирается на слова одного корня, в то время как в лексико-семантической системе чешского языка основы тождественных по семантике эквивалентов могут не совпадать, ср.: *rod – rod, родной – rodny*, но *родственник – příbuzný, родня – příbuzenstvo* и др.;
- 2) на выбор переводчика может повлиять расхождение по оттенкам смысла или по стилистической окраске искомым еди-

ниц, ср.: *родная изба – rodná chalupa, родная деревня – rodná vesnice*, но *родные березки – mile břízky; могилки наши изродные* (диал.) – *hroby s našima nejdražšíma; родова* (диал.), которое в переводе передается соответственно как *rodina* (семья), *rod* (род), *mít koříněk* (здоровый стержень) и др.

В реализации важной для идейного замысла оппозиции *свой – чужой* писатель опирается на нерасчлененную совокупность семантических признаков прилагательного *родной*, наиболее ярко проявляющуюся в контекстах, посвященных описанию Матёры и ее антипода, поселка, построенного для переселенцев. Во всех этих контекстах представлена позиция Дарьи, ее отношение „неприятя” нового поселка, имплицитно выраженное и оттеняемое благодаря прилагательному *родной*, в переводе оно нейтрализовано из-за несовпадения семантической структуры единиц: *по-свойски, по-родному проводила Матёру – aby se po svém řádně rozloučila s Matěrou*. Смысл, вкладываемый автором в сочетание *по-свойски, по-родному*, – это ‘как родственника’, в то время как в чешском варианте *по-свойски* понято как *po svém* ‘по-своему’; а *по-родному* передано наречием *řádně*, что значит ‘как положено, как полагается’, т. е. в обратном переводе фрагмент звучит: „как положено, насколько это будет в ее силах”; *поселок был не ближе и не родней, чем какая-нибудь Америка – sídliště jí nebylo o nic bližší a znáťjší než třeba Amerika* (‘не „знакомее” Америки’); *картошка кажется лучше, роднее и вкуснее – s voje zetačku připadají lepší a chutnější* (в переводе коннотация оценочности, связанная с прилагательным *родной*, перенесена на сочетание „своя картошечка”). В переводе данных лексем отражены значения узкого, локального контекста, без учета ассоциативно-„идейных” связей этих слов, т. е. не удастся сохранить семантическую нерасчлененность, тот эстетический синкретизм, который по замыслу автора заключает в себе лексема *родной*.

Таким образом, сопоставление с переводным вариантом произведений дает интересный материал, связанный с различиями

в семантическом объеме генетически родственных прилагательных, основные значения которых, восходящие к древнему, морфологически неразложимому славянскому корню, частично совпадают. Расхождения в семантической структуре объясняются особенностями развития семантики сопоставляемых единиц в русском и чешском языках.

Представленная работа является попыткой взглянуть на отношение лексико-семантической и семантико-стилистической систем чешского и русского языков с позиций восприятия произведения в контексте определенной культуры, культуры как системы ценностей, определяющей мировоззрение автора. Наблюдаемые расхождения в семантике двух приравняваемых в качестве эквивалентов слов разных языков нередко оказываются вызванными не только внутриязыковыми причинами, но и различиями культур двух языковых коллективов.

Проблема передачи концептуального уровня произведения средствами другого языка относится к наиболее сложным в теории и практике перевода. Рассмотрение художественного перевода с точки зрения концептуального свойства, выводящей на первое место не столько „мир фактов”, но прежде всего „мир мыслей”, определяет приоритет образной системы текста. Предметом переводческой интерпретации оказываются речевые элементы художественного текста, имеющие образно-эстетическую обусловленность.

Наиболее продуктивным при конкретном анализе художественного текста представляется *системный* подход, при котором каждое применение слова рассматривается в неразрывном единстве со всеми другими случаями его использования (Попення 1997). Учет взаимодействия элементов на всех уровнях текста позволяет выявить не всегда четко выраженные ассоциации, составляющие сущность художественного образа (ср. Щерба 1957).

Важным для передачи концептуальной информации художественного текста средствами другого языка является учет такой характеристики прозы писателя, как ее четко выраженная

оценочность, непосредственно связанная как с техникой повествования, так и отбором изобразительных средств и их тональностью.

Выяснение природы „осложнения” слова в лексиконе писателя предполагает обращение к особенностям поэтики повестей В. Распутина, знакомство с приемами и способами авторской реализации слова (раскрытие семантической емкости слова, обусловленной опорой на слова-символы; потенциальных возможностей слова, соотносимых с народно-поэтическим, фольклорно-мифологическим слоем лексики; использованием динамической многозначности русского слова, что выражается в обращении к архаическим значениям или формам).

Диалектизмы, будучи составной частью национального языка, рассматриваются в работе как один из феноменов национальной культуры. Писатель в полной мере использует потенциал народно-диалектной речи. Способы и приемы передачи диалектной лексики средствами иного языка, описываемые в специальной литературе, остаются практически неизменными, однако расширение функциональной нагрузки диалектизмов, их концептуальная заданность в повестях В. Распутина требует большего внимания к выявлению места и взаимосвязей диалектных единиц в авторской системе произведения. Именно этим во многом определяется поиск адекватного переводческого эквивалента.

Глубина постижения авторской картины мира в повести *Прощание с Матёрой* во многом зависит от уяснения значимости христианских реминисценций в произведении. Авторские библеизмы становятся в тексте „точкой”, переключающей восприятие с событийно-бытового ряда на план обобщенно-символический. Заметной особенностью употребления библеизмов в исходном тексте является их „диалектное” оформление, что нередко затрудняет выявление и семантизацию этих лексических единиц. Вместе с тем необычность формы, а также сопутствующий фон архаизированной лексики может служить дополнительным сиг-

налом-указателем авторской актуализации данных элементов повествования.

Сопоставительный анализ русского и чешского вариантов повести показывает, что самым трудным для переводчика было определить „степень участия” того или иного библеизма в создании сложного обобщенно-символического образа. Полагаем, что для более полного отражения идей писателя были использованы далеко не все возможности, и причиной тому были не только различия в лексико-семантической и стилистической системах двух языков, но и отсутствие традиций в прочтении произведений В. Распутина с учетом книжно-славянского пласта лексики в его словаре.

Анализ возможных способов и приемов передачи лексики повестей сибирского писателя (в том числе лексических единиц „ограниченной переводимости”) средствами чешского языка в конечном итоге выявляет фрагмент картины мира в отражении родственных языков.

Литература

- Байбурин А. К., 1993, *Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*, Санкт-Петербург.
- Бахтин М. М., 1975, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва.
- Блинова О. И., 1975, *Введение в современную региональную лексикологию*, Томск.
- Бочаров А., 1977, *Свойство, а не жупел*, „Вопросы литературы”, № 5, с. 65–107.
- Буланов А. М., 1983, *О судьбе одного мифологического мотива в литературе*, [в:] *Русская литература и фольклорная традиция*, Волгоград, с. 118–124.
- Васильева В. Ф., 1997, *О межъязыковой эквивалентности номинативной единицы (на материале современного русского и чешского языков)*, [в:] *Проблемы изучения отношений эквивалентности в славянских языках*, Москва, с. 104–130.
- Васильева В. Ф., 1998, *Предметная номинация в русском и чешском языках (сопоставительный аспект)* [в:] *Сопоставительные исследования грам-*

- матики и лексики русского и западнославянских языков, ред. А. Г. Широкова, Москва, с. 100–170.
- Верещагин Е. М., 1993, *Библейская стихия русского языка*, „Русская речь”, № 1, с. 90–98.
- Виноградов В. В., 1963, *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика*, Москва.
- Виноградов В. С., 1978, *Лексические вопросы перевода художественной прозы*, Москва.
- Гак В. Г., Львин Ю. И., 1980, *Курс перевода*, Москва.
- Гальперин И. Р., 1981, *Текст как объект лингвистического исследования*, Москва.
- Дорофеева Л. Г., 1989, *Проблема психологизма в советской прозе 60-70-х годов и повести В. Распутина*. Автореферат [...] кандидатской диссертации, Москва.
- Дырдин А. А., 1981, *Былинный источник силы (В. Распутин)*, [в:] *Творческие взгляды советских писателей*, Ленинград, с. 270–285.
- Иванов А. О. 1985, *Английская безэквивалентная лексика и ее перевод на русский язык*, Ленинград.
- Караулов Ю. Н., 1987, *Русский язык и языковая личность*. Москва.
- Коготкова Т. С., 1986, *Внелитературная лексика в драме В. Распутина «Последний срок»*, [в:] *Культура речи на сцене и на экране*, Москва, с. 90–125.
- Колесов В. В., 1994, *Славянорусский и церковнославянский в древних переводах Евангелия*, [в:] *Переводы Библии и их значение в развитии духовной культуры славян*, Санкт-Петербург, с. 23–30.
- Колесов В. В., 1995, *Русская ментальность и развитие русского языка*, „Russistik”, № 1–2, с. 20–25.
- Корецкая И. В., 1987, *Блок о Достоевском (По неизвестным материалам)*, [в:] *Литературное наследство. Т. 92. В 5-и кн. Александр Блок. Новые материалы и исследования*. Кн. IV. Москва, с. 13–33.
- Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д., 1994, *Как тексты становятся прецедентными*, „Русский язык за рубежом”, № 1., с. 73–76.
- Ларин Б. А., 1974, *Эстетика слова и язык писателя*, Ленинград.
- Ли Э. В., 1985, *Стилистические функции языковых средств в прозе В. Распутина*. Автореферат [...] кандидатской диссертации, Алма-Ата.
- Лилич Г. А., 1956, *Принципы передачи диалектизмов, используемых Б. Матезиусом в переводе «Поднятая целина» на чешский язык*, [в:] *Михаил Шолохов. Сб. ст.*, Ленинград, с. 201–211.

- Лилич Г. А., Мокиенко В. М., Степанова Л. И., 1993, *Библеизмы в русском, чешском и словацком литературных языках*, „Вестник СПбГУ”, серия 2., вып. 3 (16), с. 51–59.
- Максимов С. В. 1903, *Нечистая, неведомая и крестная сила*, Санкт-Петербург.
- Милютин Т. А., 1995, *Многоплановость слова в прозе В. Распутина и проблемы ее передачи на чешском языке*, [в:] *Словоупотребление и стиль писателя*, Санкт-Петербург, с. 166–176.
- Милютин Т. А., 1995, *Христианские реминисценции в повести В. Распутина «Прощание с Матерой» как проблема перевода*, [в:] *Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов*, Санкт-Петербург, с. 127–136.
- Милютин Т. А., 1999, *Художественные функции библеизмов в повести В. Распутина «Прощание с Матерой»*, [в:] *Материалы XXVIII Межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Выпуск 22. Секция исторической лексикологии (русско-славянский цикл): Влияние Библии на литературные языки. СПб., 15–22 марта*, Санкт-Петербург, с. 33–38.
- Милютин Т. А., 2002, *Можно ли считать оборот «род человеческий» библейским фразеологизмом?* „Rossica Olomucensia” XL, 2. část (za rok 2001), Olomouc, с. 327–333.
- Милютин Т., Пастыржик С., 1998, *К проблеме перевода одного фразеологизма библейского происхождения*, „Rossica Olomucensia” XXXVI, Olomouc, с. 247–251.
- Миц З. Г., 1973, *Функция реминисценции в поэтике А. Блока* [в:] *Уч. зап. Тартус. ун-та. Труды по знаковым системам VI*. Тарту, с. 387–417.
- Нещименко Г. П., 2000, *Несколько мыслей по поводу новых грамматик чешского языка*, „Вопросы языкознания”, № 1, с. 121–134.
- Поцепня Д. М., 1993, *На подступах к идеологическому словарю художественного цикла*, [в:] *Вопросы теории и истории языка*. Санкт-Петербург, с. 203–209.
- Поцепня Д. М., 1997, *Образ мира в слове писателя*, Санкт-Петербург.
- Пропп В. Я., 1963, *Русские аграрные праздники (Опыт историко-этнографического исследования)*. Ленинград.
- Семенова О. Н., 1980, *О межцикловом композиционном единстве у М. Горького*, [в:] *Вопросы стилистики*, Вып. 15. Саратов, с. 1–49.
- Семенова О. Н., 1989, *Преображение материального мира в новелле И. А. Бунина «Темные аллеи» (к проблеме изучения семантической композиции*

- художественного текста), [в:] *Проблемы изображения материального мира в художественной прозе*, Сыктывкар, с. 46–67.
- Семенова С. Г., 1987, *Валентин Распутин*. Москва.
- Супрун А. Е., 1995, *Текстовые реминисценции как языковое явление*, „Вопросы языкознания”, № 6, с. 17–29.
- Тарабунова Н. В., 1991, *Средства и способы передачи семантики сибирских диалектных и просторечных слов на английском языке*. Автореферат [...] кандидатской диссертации, Томск.
- Трестерова З., 1995, *К возможности сопоставления тенденций развития языковой нормы в современном чешском и русском литературных языках*, „Opera Slavica: Slavistické rozhledy” V, № 2, с. 12–17.
- Федоров А. В., 1983, *Основы общей теории перевода*, Москва.
- Хамаганова В. М., 1985, *Изобразительные средства в повести В. Распутина «Живи и помни»*, [в:] *Диалектная лексика в русских говорах Забайкалья*, Улан-Удэ, с. 73–78.
- Шахерова О. Н., 1985, *Проза Валентина Распутина. Своеобразие композиции*. Автореферат [...] кандидатской диссертации, Томск.
- Швейцер А. Д., 1988, *Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты*. Москва.
- Широкова А. Г., 1998, *Методы, принципы и условия сопоставительного изучения грамматического строя генетически родственных славянских языков*, [в:] *Сопоставительные исследования грамматики и лексики русского и западнославянских языков*, ред. А. Г. Широкова. Москва, с. 10–99.
- Щерба Л. В., 1957, *Избранные работы по русскому языку*, Москва.
- Эгереш К., 1995, *Проблемы «земного» и «небесного» спасения в повести В. Распутина «Живи и помни»*, „Русский язык за рубежом”, № 2/3, с. 109–117.
- Bubeníková M., 1983, *V. Rasputin. Poslední lhůta – problémy překladu*, „Československá rusistika” 28, č. 2, s. 71–73.
- Čechová M. a kol., 2000, *Čeština – řeč a jazyk*, Praha.
- Chládková V., Michálek E., 1970, *K otázce biblismů v českých spisech J. A. Komenského*, „Slovo a slovesnost” 31, č. 4, s. 325–336.
- Hoffmannová J., 1981, *K nespisovným prvkům ve dvou českých překladech Šukšínovy «Červené kaliny»*, „Naše řeč” 64, č. 5, s. 233–245.
- Hocheľ B., 1990, *Preklad ako komunikácia*, Bratislava.
- Heek B., 1962, *Ideové stanovisko překladatele*, „Československá rusistika”, č. 2, s. 69–76.
- Jaklová A., 1997, *K jazykové komice v lexikální rovině uměleckého textu*, „Stylistyka” VI, s. 443–455.
- Keníž A., 1986, *Preklad, invariant, ekvivalencia*, „Československá rusistika” 31, č. 2, s. 73–77.
- Krčmová M., 2000, *Dialekt jako exponent stylových hodnot komunikátu*, „Stylistyka” IX, Opole, s. 189–199.
- Miko F., 1989, *Aspekty literarneho textu*, Nitra.
- Nedvědová M. a kol., 1981, *Obecná čeština v překladu*, „Naše řeč” 64, č. 2, s. 64–76.
- Parolek R., 1979, *Evokace uměleckého modelu světa v překladu (o tom, co se vlastně překládá)*, „Československá rusistika” 24, č. 5, s. 198–205.
- Popovič A., 1979, *Vymedzenie pojmu preklad z komunikačného aspektu*, „Československá rusistika” 24, č. 5, s. 193–197.
- Popovič A., 1983, *Poznávanie originálu ako východisko prekladateľského procesu*, „Slavica Pragensia 23 – AUC – Philologica”, s. 37–41.
- Richterek O., 1998, *O norme epochy v moderných češských prekladoch ruskej literatury*, [â:] *Česká slavistika: České přednášky pro XII. Mezinárodní sjezd slavistů. Krakov 1998*, Praha, s. 221–226.
- Richterek O., 1999, *Dialog kultur v uměleckém překladu. Příspěvek k česko-ruským kulturním vztahům*, Hradec Králové.
- Utěšený S., 1983, *K obrazu běžné mluvy v dnešním uměleckém překladu*, „Naše řeč” 66, č. 1, s. 22–34.
- Vilíkovský J., 1984, *Preklad ako tvorba*. Bratislava.

Zooapelativa v českých a polských příslovích

1. Úvod

Frazeologické útvary jsou většinou velice staré a patří do pokladnice národního jazyka. Sbíрка přísloví byla nalezena již na tzv. leyden-ském egyptském papyru, a některá z nich se ještě dosud občas vyskytují (např. *Svět se točí jako kruh hrnčírský*). Egypt byl vůbec zemí, ve které se „mudrosloví“ rozsáhle pěstovalo. Především to bylo ve školách, v nichž se vzdělávali státní úředníci. Žáci se v nich učili poznávat „cestu života“, cestu ke zdaru a štěstí. Bohové podle jejich učitelů odměňovali ty, kteří se zákony řídili, a trestali ty, kdo je přestupovali. Stejně otázky se přirozeně řešily i v Izraeli a zvláště na dvoře Šalomounově došlo „mudrosloví“ velkého rozšíření. Jménem krále Šalomouna se proto označovaly nejrůznější sbírky průpovědí, a to i těch, které vznikly v mnohem pozdějších dobách. Moudrost králových rádců pronikla i mezi prostý lid a stala se moudrostí lidovou, která v různých formách přežívá až do našich dní. Lze říct, že přísloví se tímto způsobem „demokratizovala“ (*Bible*, předmluva ke knize *Pří-sloví*). O příslovích se píše i ve starozákonní knize *Ezechiel* a sama Bible obsahuje hned několik sbírek přísloví. Nejstarší památkou izraelského mudrosloví je starozákonní kniha *Pří-sloví*. Nejsou to sice přísloví zcela klasická, jak je známe z češtiny, ale jejich dosah měl být větší než pouhé vyjádření lidové moudrosti. Vedle Šalomounových přísloví obsahuje tato kniha i několik sbírek připisovaných jiným králům. Pro přísloví zde uvedená je typický optimismus. Zlo podle nich bývá potrestáno a dobro odměněno. Spravedlivý a zbožný člověk se dočká blahobytu a bohatství. Prísloví ukazují cestu, jak tohoto cíle

dosáhnout. Moudrost zde uvedená však přesahuje dobu izraelskou a jako nadčasová může být s užitekem čtena i dnes.

Také ve starém Římě vznikaly soupisy živých slov, ve středověku byly populární pranostiky, za klasicismu aforismy a maximy. Prísloví jako velice specifický frazeologický útvar neunikla ani pozornosti spisovatelů, jazykovědců a estetiků. Všiml si jich například již Jan Ámos Komenský, který o nich píše následující:

Prísloví neb přípovídka jest krátké a mrštné nějaké propovědění, v němž se jiné praví a jiné rozumí, tj., slova znějí o nějaké zevnitřní, tělesné, známé věci a namítá se jimi něčeho vnitřního, duchovního, méně známého (Komenský 1954, s. 29).

Jan Mukařovský (1971, s. 291–292), jeden z čelných představitelů Pražského lingvistického kroužku a estetického strukturalismu, uvádí několik definic přísloví vybraných z různých vědeckých spisů, encyklopedií a učebnic. Tyto definice pro ilustraci přebíráme:

Každé přísloví (vlastně tak řečené) *contracta quaedam similitudo* jest, to jest tajně k věci přirovnání a podobenství s sebou nese.

Prísloví obsahují pravidla života neb úsudek o předmětu nějakém.

Prísloví shrnuje zkušenost mnohých lidí v obecně platnou formu; je-li jeho průvodcem jedinec nebo spolupráce mnohých, je přitom lhotejně. Jeho hodnota je v obecně platnosti.

Prísloví je stručné vyjádření myšlenky, vyjádření obrazně zevšeobecňující nějaké děje, vztahy a okolnosti praktického života.

Prísloví jsou bystré průpovědi, vyjadřující krátce (obyčejně jednou větou) smýšlení lidu o nejrozmanitějších předmětech a vztazích života.

Prísloví je zásada vyjádřená co nejméně slovy a zlidovělá.

Prísloví jsou krátké lidové výroky, kterých může být užito o různých jevech života, často složené rytmickou řečí.

Prísloví je pojem toliko praktický: seskupení slov nejrůznějšího obsahu i formy, opakují-li se tradičně, nazýváme příslovími. Prísloví nelze odlišit od ostatních jazykových útvarů slohových nebo literárních postupem teoretickým – odlišujeme je jen prakticky jako seskupení výrazů fakticky užívaných v jisté době a v určitém společenském prostředí.

Mukařovský na základě srovnání těchto definic konstatuje, že každá z nich se soustřeďuje na jinou vlastnost nebo soubor vlastností, které označuje za nejpodstatnější znak přísloví. Těmito znaky jsou ve výše uvedených definicích následující vlastnosti: obrazný ráz, normativní a hodnotící ráz, nadosobní platnost, ráz obrazný a zevšeobecňující, hodnotící postoj, stručnost, lidovost, mnohonásobná možnost užití, rytmičnost, tradičnost. Podle našeho názoru jsou všechny v zásadě správné a právě proto je formulace nějaké všeobecně vyhovující a syntetické definice tak složitá.

2. Zdroje přísloví

Některá přísloví se tradují již od dob římských, i když Římané neměli vlastní sbírky přísloví. U Publia Syra, Senecy a jiných nacházíme soubory sentencí, které však byly často sepsány na lidovém základě.

Mnohem vydatnějším zdrojem českých a polských přísloví je *Bible*, která se stala jejich pramenem především ve středověku. Hlavním pramenem přísloví je *Starý zákon*. Pět starozákonních knih (*Přísloví, Kazatel, Ježíš Sirach, Kniha moudrosti a Píseň písní*) bylo ve středověku slučováno do jediného tisku a tyto texty byly překládány do různých jazyků, převáděny do veršů a komentovány. Kromě toho vznikaly ve středověku ještě rozhovory tzv. Markolta, hrubého a ošklivého sedláka plného jaderného vtipu, který se kombinuje s vážnou moudrostí Šalomounovou. Několik staročeských dokladů máme na samostatné tisky výše uvedených knih *Starého zákona* i na rozmluvy Markolta se Šalomounem. Přimo z *Přísloví* jsou např.:

Kde není skot, je čistý žlab, kdežto hojná úroda bývá, kde jsou silní býci. Jak řev mladého lva je králova zlost, jak rosa na bylinu jeho přízeň. Lenoch říká: „Venku je lev! Na náměstí by mě zadávil“. Řvoucí lev a sápadající se medvěd je svévolný vladař nad nuzným lidem. Oko, které se vysmívá otci a pohrdá příslušností matky, vyklovou havraní od potoka, nebo je sezobou supí mláďata.

Podobně v analogické části polské *Bible*:

Gdzie wołów brakuje – tam żłób jest pusty, dzięki mocy wołów plon jest obfity. Jak ryk lwa, tak zagniewanie króla, jego życzliwość jak rosa na trawie. Leniwy mówi: „Lew jest na drodze, zginę na środku ulicy. Lwem ryczącym, zgłodniałym niedźwiedziem jest władca występny nad biednym ludem. Oko, co ojca wyśmiewa, gardzi posłuchem dla matki – niech kruki nad rzeką wydziobią lub niech je zjedzą orłęta!

Nový zákon je plný různých jiných frazeologických jednotek, z nichž mnohé pronikly do běžného jazyka: *vlk v rouše beránčím* (Matouš Z, 15), *sesypat se jako vosy* (židům 118, 10–12), *jít jako tele na porážku* (1. Mojžíšova 3, 11–12) aj. Z *Nového zákona* citujme ještě běžné přísloví *Spíš projde velbloud uchem jehly, než bohatý do království Božího* (Matouš 19, 20–24). Někdy se používá jako základ jiných frazeologismů pouze první část tohoto souvětí. Pokud jde o původ daného přísloví, spekuluje se o možnosti, že v Jeruzalémě mohla existovat brána či branka příliš úzká pro velbloudy, zvaná *Jehla* nebo *Ucho jehly*. Další možností je písařský omyl, který vedl k záměně slov *kamelos* ‘velbloud’ a *kamilos* ‘lano’ (Saunders 1996, s. 44–45).

Kromě toho byla dalším pramenem lidové moudrosti literární díla. Především Cicero, Boetius, Vergilius a Ovidius poskytli hojnou látku. Jejich sentence byly sbírány a vydávány samostatně. V jednotlivých jazycích z nich pak vznikaly různé varianty přísloví. Také Ezopovy bajky a novější díla, jako jsou pohádky Perraultovy nebo Boccacciovy novely, jsou pramenem mnoha přísloví.

Skutečné historické události se naopak stávají zdrojem přísloví poměrně málo, protože historické události jsou mnohem více omezeny místně a lidé mají tendenci na ně více zapomínat. Pravá přísloví tohoto původu jsme nenašli, ale z českých dějin máme alespoň frazeologický obrat *nouze naučila Dalibora housti*.

Zdaleka největší počet přísloví pochází z pozorování přírody a okolního světa. U pranostik zůstávají tato pozorování použita pro vyjadřování moudrosti o přírodě, ale zkušenosti se světem se častěji používají pro oblast morálky a etiky. Z pozorování jednotlivého děje se často stává vzor nebo pravidlo lidského jednání. Konkrétní příklad se mění v obecné pravidlo. Jde tak vlastně často o skutečné metafory. Příkladem mohou být stará česká přísloví o vlku:

[...] dobře bývá, když jsou vlci syti a kozy celé; beran vlku vodu kalí; co vlk vezme, nebrzo pustí; darmo vlka proti srsti hladiti; darmo vlkem orati; když vlky chceš zlapati, dajž jim mrchu najprv sápati; vlk i nemocný stačí na ovci; vlk loupí z přirození, a člověk z závisti; vše domů přijde, co vlci nesnědí atd., která všechna pochází z praktických zkušeností, které lidé s vlkem měli (Fučík, Pokorný 1992, s. 112–114).

Jiná přísloví byla přejata z frazeologie cizojazyčné a opět procházela různými úpravami. Příkladem je přísloví o zubech darovaného koně. Prísloví je zaznamenáno už u Sv. Jeronýma ve 4. stol. n. l. ve formě *ut vulgare proverbium est equi dentes inspicere donati*. Ve středověkých latinských sbírkách se oznamovací věta změnila v rozkazovací, např. *cum dabitur sonipes gratis, non inspice dentes*. V této podobě přešlo přísloví do románských jazyků (do španělštiny, francouzštiny, italštiny) a do jazyků germánských (do angličtiny, dánštiny, švédštiny, holandštiny a němčiny). Obsahuje většinou záporný rozkazovací způsob (*nehled' na zuby...*) nebo infinitiv (*nehleděti na zuby...*), případně oznamovací způsob prostý (*nehledí na zuby...*), případně oznamovací způsob různě zesílený (*nesluší se hleděti, nemá se hleděti, nesmí se hleděti...* atd.). Z německých nebo latinských pramenů přešlo toto přísloví do jazyků slovanských – ruštiny, chorvatštiny, lužické srbštiny, slovenštiny, polštiny (*darowanemu koniowi nie patrzą w zęby*) a češtiny (*koni, kterýž jest darem dán, na zuby nehled'*). Srovnáme-li však analogické přísloví v řečtině a v jiných jazycích, zjistíme poměrně značné rozdíly: *dali mu osla a on mu sahal ještě na zuby, hovado ti dávají, na zuby mu nehled', člověku darovali osla a on mu sahal ještě na zuby* atd. Osel místo koně poukazuje na jinou zemi a jiný lid a též na jiný způsob myšlení. Jiná je totiž také forma – místo rozkazovacího způsobu je zde vlastně anekdotické vyprávění (Saunders 1996, s. 38–41).

3. Prísloví obsahující jména zvířat

Po obsahové stránce jsou přísloví velice různorodá a vyjadřují se k nejrůznějším okruhům lidské činnosti. Co se týče přísloví obsahující jména zvířat je materiál velmi bohatý, neboť přísloví jsou často

metaforické povahy a právě srovnání vlastností a chování zvířat s vlastnostmi a chováním člověka je jejich častým zdrojem.

Zde se zastavme u otázky, proč zvířata odedávna člověka tolik fascinovala. Některá přísloví bude možné snadno vysvětlit tím, že lidé, kteří dříve žili se zvířaty a vůbec s přírodou v mnohem těsnějším kontaktu než dnes, jejich chování dobře znali a jednoduše je srovnávali s chováním lidí. Museli si povšimnout, že pes je věrný, že kočka je nevyzpytatelná, že sova žije v noci apod. O tom, že zvířatům jsou na základě různých aspektů jejich chování často připisovány lidské vlastnosti, se zmiňuje též Nicolas J. Saunders:

Rychlí a temperamentní tvorové se schopností přelstít větší a nebezpečnější zvířata přejímají roli šibalů, kteří svými žertovnými nebo hloupými kousky mění dané uspořádání světa. [...] Patrně nejzdařilejším kouskem šibalských hrdinů je uloupení ohně. V té či oné podobě se tento příběh objevuje ve většině mytologií a mívá společný základ: velmi malé a chytré zvíře přelstí mocnějšího (dokonce božského) strážce ohně. [...] Příběhy o šibalských kouscích zvířat mají být především humorné a absurdní a jejich hrdinové často padají do jam, které sami vykopali (Saunders 1996, s. 58–59).

Jindy může být důvod výskytu jména zvířete ve frazeologii složitější a může souviset s mytologickými představami nebo i se skutečnými historickými událostmi. Frazém *kapitolské husy* vysvětluje římský historik Livius tak, že kejhání a tlukot křídel vyplašených hus (které byly mimochodem zasvěceny bohyni Junoně) probudily bývalého konzula a vojáka Manlia, a tak zachránily Římany před útokem Galů, kteří se je v noci pokusili přepadnout (podrobněji o těchto biblických obrazech viz: Ouředník 1994).

V našich příslovích figurují nejčastěji běžná zvířata, jako jsou beran, kočka, kohout, koza, kráva, kůň, medvěd, myš, osel, ovce, pes, vepř, vlk apod. Přestože tato zvířata žila s člověkem od dávných dob a jejich výskyt v příslovích lze vysvětlit především důslednou obeznameností člověka s jejich vlastnostmi a chováním, mají tato zvířata zároveň i silnou symboliku. Jako příklad si uveďme kočku, o které Saunders (Saunders 1996, s. 58–141) píše mimo jiné následující:

Kočka je mrštná a tichá, přichází a odchází z vlastní vůle a její přirozené lovecké instinkty se projevují zcela neočekávaně a překvapivě pod slupkou zdánlivě ochočeneho tvora. Její protikladná povaha, v níž se snoubí vděk za lidskou náklonnost se silnou nezávislostí, nás fascinuje a vyvolává v nás opatrný obdiv.

4. Analýza excerpovaného materiálu

Pro polský korpus přísloví nám posloužily následující tři publikace: Nyczaj bez r. vyd., Świrko 1990 a Skorupka 1967. Pro český korpus přísloví nám posloužily následující dvě publikace: Čelakovský 2000 a Bittnerová, Schindler 2002. Tyto dvě publikace jsme zvolili proto, aby plasticky vyvstal rozdíl v používání přísloví ve století 19. a 20. Na základě excerpce pramenů jsme sestavili dva seznamy přísloví: český a polský. Český seznam přísloví čítá 186 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Polský seznam přísloví čítá 121 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů.

V seznamech se vyskytují zooapelativa, která se objevují v příslovích jak v češtině, tak i v polštině, zooapelativa, jež se vyskytují v příslovích pouze v češtině a zooapelativa, která se objevují v příslovích pouze v polštině. V českých a polských příslovích jsme odlišili rovněž skupinu zooapelativ, která se v příslovích vyskytují pouze ve své adjektivní podobě.

Nejpočetnější je první skupina zahrnující zooapelativa vyskytující se jako básová slova jak v českých, tak i v polských příslovích (uvádíme je podle české abecedy): *bažant – bažant, beran/beránek – baran, blecha – pchla, býk – byk/byczek, čáp – bocian, červ/červík – robak, dudek – dudek, havran – gawron, holub – gołąb/gołąbek, houser – gąsior, hřibě – żrebię, husa/husička/huska – geś/gąska, chrt – chart, jalovice – cielica/cieliczka, jestřáb – jastrząb, kačena – kaczk, kačer – kaczor, kanec – dzik, kapr – karp, karas – karaś, klisna/klisinka – klacz/klaczka, kobyła/kobylka – kobyła/kobylka, kocour/kocourek – kot, kočka – kot, kohout/kohoutek – kogut/kur, komár – komar, koza – koza/kózka, kozel – kozioł, kráva/kravička – krowa, krkavec – kruk, kuň – koń, kura – kura, kuře/kuřátko – kurczę, slepice/slípka –*

kokosz/kura/kurka, labuť – łabędź, lev/lvík – lew, liška – lis/liszka, medvěd – niedźwiedź, moucha/muška – mucha, mravenec – mrówka, myš/myška – mysz/myszka, orel – orzeł, osel/oslík – osioł, ovád – bąk, ovce/ovečka – owca/owieczka, páv – paw, pavouk – pająk/pajaczek, pes/psík/psiček – pies/piesek, prase/prasátko – prosię/prosiątko, pták/ptáček – ptak/ptaszek, rak – rak, ryba/rybička – ryba/rybka, skřivan – skowronek, slavík/slaviček – słowik, slon – słoń, sokol – sokół, sova – sowa, straka – sroczka, svině/sviňka – świnia, sýkora/sýkorka – sikora/sikorka, štěně – szczenię, štika – szczupak, tele/telátko – cielę/cielak/cielątko, včela/včelička/včelka – pszczola/pszczołka, vepř – wieprz, vlašťovka/vlašťovička – jaskółka, vlk/vlček – wilk, vrabec – wróbel, vrána – wrona, vůl/volek – wół, zajíc/zajíček – zając, zvěř – zwierzyna, zvíře – zwierz/zwierzę, žába – żaba.

Vidíme, že v této skupině převažují rodové názvy, deminutiva, názvy mláďat, stylistické varianty, oblastní varianty a synonyma některých z nich a vyskytují se i varianty zastaralé.

Druhá skupina to přísloví, ve kterých se zooapelativa vyskytují jen v českém nebo v polském materiálu. Pouze v českém seznamu se vyskytují tyto názvy zvířat: *brouk, cvrček, čuba, datel, drozd, had, hlemýžď, hmyz, holubice, hovado, hýl, jehně, jelen, jeřáb/jeřábek, ještěrka, ježek, kanárek, káně, kavka, komoň, kos, krtek, kuna, kůzle, kvočna, larva, lelek, los, lůse, mezek, mol, motýl/motýlek, myšák, ohař, okáč, opice/opička, orlice, pávice, pijavice, piskoř, ptáče, rys, skot, slánek, sobol, srna, sršeň, stehlík, strnádek, sýček, sysel, šelma, tygr, úhoř, velbloud, veš, výr, vyžel, zvěřina/zvěřinka, živočich, a také zooapelativní adjektiva: *beránčí/beraní, kachní, kočičí, koňský, kozí, kraví, kuní, liščí, lví/lvová, medvědí, myší, orlí, ovčí, psí, ptačí, soví, telecí, tetřeví, vlčí, zaječí.**

Pouze v polském seznamu¹ jsou zastoupena tato zooapelativa: *bydłę/bydło/bydelko, cap, cietrzew, czyżyk, gach, gąsiew, giez, indyk, królik,*

¹ Musíme zde zdůraznit, že polský seznam přísloví obsahuje celkem 604 přísloví, český – 1342 přísloví. Většina z nich se však již dnes nepoužívá. Na základě excerpce tohoto materiálu jsme sestavili soubor 165 českých a 121 polských zooapelativ, která se vyskytují jako básová slova v seznamech přísloví.

kukulka, kundel, moszek, osa, papuga, sobaka, suka/suczka, szczur, szkapa, tchórz, żmija. Vyskytují se také 3 zooapelativní adjektiva: *barani, orłowy, wilczy*.

4.1 Soubor zooapelativ a jejich adjektivních derivátů vystupujících v češtině jako bázová slova přísloví.

Tento soubor tvoří z největší části rodová zooapelativa² typu *baran, brouk, kočka, koza, kráva, kuň, liška, medvěd, osel, ovce, pes, pták, ryba, slon, vlk* (celkem 30,1 %), dále pak deminutiva od některých z nich (celkem 36: *beránek, červík, holoubek, husička/huska, jeřábek, kanárek, klisinka, kobyłka, kocourek, kohoutek, kravička, kuřátko, lvík, motýlek, muška, myška, opička, oslík, ovečka, psíček/psík, prasátko, ptáček, rybička, skřivánek, slavíček, slípka, strnádek, sviňka, sýkorka, telátko, včelička/včelka, vlaštovička, zajíček*), názvy mláďat od některých z nich (*hříbě, jehně, kotě, kuře, kůzle, lůse, ptáče, štěně, tele*), stylistické nebo oblastní varianty některých rodových zooapelativ (*čuba, kura, slanec, volek*), zastaralé formy některých rodových zooapelativ (*komoň, vyžel*), synonyma některých rodových zooapelativ (*klisna – kobyła, prase – vepř*) a konečně i několik obecných nadřazených pojmenování (*hmyz, hovado, skot, šelma, zvěřina, zvěř, zvíře, živočich*).

Velmi početnou skupinou jsou rovněž druhová zooapelativa, jejichž počet se u jednotlivých druhů zvířat liší. Největší počet se jich vyskytuje u rodového pták (celkem 34: *bažant, čáp, datel, drozd, dudek, havran, holub, husa, hyl, jeřáb, jestřáb, kanárek, káně, kavka, kohout, kos, krkavec, labuť, lelek, orel, páv, skřivan, slavík, slepice, sokol, sova, straka, strnádek, sýček, sýkora, vlaštovka, vrabec, vrána, výr*) a ryba (celkem 6: *kapr, karas, piskoř, slanec, štika, úhoř*). Celkem čítá soubor 165 zooapelativ a 21 jejich adjektivních derivátů.

² Při třídění jsme jako předlohu použili frazeologický slovník Evy Mrhačové *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* (Mrhačová 1999).

4.2 Soubor zooapelativ a jejich adjektivních derivátů vystupujících v polštině jako bázová slova přísloví.

Tento soubor tvoří z největší části rodová zooapelativa typu *baran, bąk, koń, kot, koza, krowa, osioł, owca, pies, ptak, ryba, wilk, wrona* (celkem 33,1 %), dále pak deminutiva od některých z nich (celkem 23: *bydelko, byczek, cielak, cielątko, cieliczka, gąska, gołąbek, kaczką, klaczka, kózka, kobyłka, kurka, myszka, owieczka, pajaczek, piesek, prosiątko, pszczołka, ptaszek, rybka, sikorka, srocza, suczka*), názvy mláďat od některých z nich (*cielę, gąsiek, kurczę, szczenię, źrebię*), stylistické nebo oblastní varianty některých rodových zooapelativ (*cap, gach, moszek, sobaka, szkapa*), synonyma některých rodových (*klacz – kobyła, prosię – wieprz*) a konečně i několik obecných nadřazených pojmenování (*bydło, bydło, zwierz, zwierzę, zwierzyna*).

Velmi početnou skupinou jsou rovněž druhová zooapelativa, jejichž počet se u jednotlivých druhů zvířat liší. Největší počet se jich vyskytuje u rodového pták (celkem 26: *bażant, bocian, cietrzew, czyżyk, dudek, gawron, gęś, gołąb, indyk, jaskółka, jastrząb, kogut, kukulka, kura, łabędź, orzeł, papuga, paw, sikora, skowronek, sówlik, sokół, sowa, srocza, wrona, wróbel*). Celkem čítá soubor 118 zooapelativ a 3 jejich adjektivní deriváty.

5. Komparativní analýza

V případě, že se u jednotlivých zooapelativ vyskytuje několik variant téhož přísloví, chápeme je jako jednu jednotku. Jestliže ke změně dochází v bázovém slově (zooapelativu), chápeme přísloví samostatně. Pokud se vyskytují různé varianty téhož rodového zooapelativa (např. *kuň – komoň*), řadíme je samostatně.

V českém korpusu jsou nejfrekventovanějšími zooapelativy *kuň* a *pes*, která se jako bázová slova vyskytují ve 296 příslovích (*kuň – 162, pes – 134*), což dokazuje tabulka 1. Dále následují zooapelativa s počtem přísloví od 3 do 84. Objevují se mezi nimi především rodové názvy (34 z celkového počtu 56), deminutiva některých rodových (9 z celkového počtu 36), názvy mláďat některých rodových (7 z cel-

kového počtu 9), druhová pojmenování některých rodových (u ptáků 14 ze 34) a obecná nadřazená pojmenování (5 z celkového počtu 10). Ve skupině zooapelativ, z nichž každé je bázovým slovem pouze pro 1 – 2 přísloví jde především o deminutiva (27 z celkového počtu 36), rodové názvy (27 z celkového počtu 56), druhové názvy některých rodových (u ptáků 21 ze 34, u ryb 5 ze 6), obecná nadřazená pojmenování (5 z celkového počtu 10), stylistické a oblastní varianty některých rodových pojmenování (4 ze 4) a zastaralé varianty některých rodových pojmenování (2 ze 2).

Tabulka 1. Počet přísloví u jednotlivých zooapelativ vyskytujících se v seznamu českých přísloví

Pořadí	Zooapelativum	Počet	Celkem
1.	kůň	162	162
2.	pes	134	134
3.	vlk	84	84
4.	pták	49	49
5.	kráva	42	42
6.	vůl	37	37
7.	ryba	34	34
8.	kočka	31	31
9.	svině	29	29
10.	ovce	27	27
11.	koza	25	25
12.	medvěd, vrána	24	48
13.	osel	22	22
14.	slepice	21	21
15.	zajíc	19	19
16.	liška, myš, sokol	17	51
17.	husa	16	16
18.	kohout	15	15

19.	vrabec	14	14
20.	kocour, prase, sova, žába	12	48
21.	had, kozel, kuře, rak	11	44
22.	beran, kobyła, ptáček, tele	10	40
23.	moucha, orel	9	18
24.	lev	6	6
25.	slavík, včela, zvíře	7	21
26.	holub, straka, šelma	6	18
27.	blecha, komár, krkavec, páv, psík, slípka	5	30
28.	datel, jehně, ptáče, štěně, vepř, zvěř	4	24
29.	čuba, hříbě, chrt, jelen, ježek, kanec, kavka, kobyłka, kůzle, krtek, kuřátko, ovečka, skřivánek, sýkora, telátko, včelka, vlašovička	3	51
30.	bažant, býk, cvrček, čáp, červ, hovado, jalovice, jeřábek, ještřáb, ještěrka, kačena, klisna, kocourek, kos, kravička, kuna, kvočna, labuť, lelek, mravenec, oslík, ovád, slavíček, sobol, srna, sýček, sysel, štika, velbloud, vlček, volek, výr, zvěřina	2	66
31.	beránek, brouk, červík, drozd, dudek, havran, hlemýžď, hmyz, holoubek, holubice, houser, husička, huska, hýl, jeřáb, kačer, kanárek, káně, kapr, karas, klisinka, kotě, kohoutek, komoň, kura, lvík, los, lůse, mezek, mol, motýl, motýlek, muška, myška, myšák, ohař, okáč, opice, opička, orlice, pávice, pavouk, psíček, pijavice, piskoř, prasátko, rybička, rys, skot, skřivan, slanec, slon, sršeň, stehlík, strnádek, sviňka, sýkorka, tygr, úhoř, včelička, veš, vlašovička, vyžel, zajíček, zvěřinka, živočich	1	66

Adjektivní deriváty od názvů zvířat se v našem českém korpusu přísloví vyskytují zřídka. Celkem je jich 21 adjektivních derivátů od názvů zvířat, které jsou bázovými slovy pro 50 přísloví. Výrazně nejvyšší počet přísloví se vyskytuje u adjektivního derivátu *psi* (srov. tabulka 2.)

Tabulka 2. Počet přísloví u adjektivních derivátů vyskytujících se v seznamu českých přísloví

Pořadí	Adjektivum	Počet	Celkem
1.	psí	8	8
2.	vlčí	5	5
3.	ovčí, ptačí	4	8
4.	kočičí, koňský, liščí	3	9
5.	beraní, kozí, kraví, lví, lvová, myší	2	12
6.	beránčí, kachní, kuní, medvědí, orlí, soví, telecí, zaječí	1	8

V polském korpusu (celkem 118 zooapelativ s bázovými slovy v 597 příslovích) jsou nejfrekventovanějšími zooapelativy *koń* a *pies* (stejně jako tomu bylo v českém seznamu přísloví), která se jako bázová slova vyskytují ve 100 příslovích (*koń* – 59, *pies* – 41). Dále následují zooapelativa s počtem přísloví od 3 do 34. Objevují se mezi nimi především rodové názvy (28 z celkového počtu 41), deminutiva některých rodových (3 z celkového počtu 23), názvy mláďat některých rodových (3 z celkového počtu 5), druhová pojmenování některých rodových (u ptáků 14 z 26) a obecná nadřazená pojmenování (5 z 5). Ve skupině zooapelativ, z nichž každé je bázovým slovem pouze pro 1–2 přísloví jde především o deminutiva (20 z celkového počtu 23), rodové názvy (13 z celkového počtu 41), druhové názvy některých rodových (u ptáků 12 z 26, u ryb 3 ze 3) a stylistické a oblastní varianty některých rodových pojmenování (5 z 5). Toto ukazují tabulky 3. a 4.

Tabulka 3. Počet přísloví u jednotlivých zooapelativ vyskytujících se v seznamu polských přísloví

Pořadí	Zooapelativum	Počet	Celkem
1.	koń	59	59
2.	pies	41	41
3.	wół	34	34
4.	wilk	30	30
5.	krowa	21	21
6.	kot	19	19
7.	cielę, świnia	18	36
8.	owca	17	17
9.	ryba	16	16
10.	bydło	14	14
11.	mysz	13	13
12.	koza, mucha, żaba	10	30
13.	niedźwiedź, zając	9	18
14.	gęś, kura, pszczoła	8	24
15.	wrona	7	7
16.	baran, komar, osioł, prosię, rak, zwierz	6	36
17.	bydłę, byk, kobyła, kruk, kurczę, ptak	5	30
18.	bocian, kogut, lew, łabędź, orzeł, osa, robak, sowa, wróbel	4	36
19.	byczek, gąska, gołąb, kur, mrówka, piesek, słowik, tchórz	3	24
20.	bażant, bąk, cielak, cielątko, dudek, gąsior, gołąbek, indyk, jaskółka, kaczor, kokosz, koziół, lis, papuga, paw, pchła, prosiątko, pszczołka, skowronek, szkapa, wieprz, zwierzę, zwierzyna, źrebię	2	48
21.	bydelko, cap, chart, cielica, cieliczka, cietrzew, czyżyk, dzik, gach, gawron, gąsię, giez, jastrząb, kaczką, karaś, karp, klacz, klaczka, kobyłka, kózka, królik, kukulka, kundel, kurka, liszka, moszek, myszka, owieczka, pajak, pajączek, ptaszek, rybka, sikora, sikorka, słoń, sobaka, sokół, sroczka, suka, suczka, szczenię, szczupak, szczur, źmija	1	44

Tabulka 4. Počet přísloví u adjektivních derivátů vyskytujících se v seznamu polských přísloví

Pořadí	Adjektivum	Počet	Celkem
1.	wilczy	3	3
2.	barani	2	2
3.	orłowy	1	1

Závěr

Celkem jsme shromáždili 604 polských přísloví a 1342 českých přísloví. Česká přísloví obsahují 186 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Polská přísloví obsahují 121 zooapelativ a jejich deminutivních a adjektivních derivátů. Nejpočetnější skupinou jsou přísloví se slovem *kůň* – *koń* a *pes* – *pies*. Podle našeho názoru přísloví v dnešní době ubývá. Při excerpci díla *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* F. L. Čelakovského jsme došli k závěru, že vzhledem k tomu, že tato sbírka vyšla poprvé již v roce 1851, jsou přísloví v ní obsažená většinou již zcela mrtvá. Některá zooapelativa se vyskytují v obou jazycích, jiná jsou omezena na jeden ze zkoumaných jazyků. Celkem lze říci, že zooapelativa jsou velmi častým jádrem frazeologických jednotek a zvláště přísloví. Je to dáno bezpochyby tím, že zvířata vždy byla a jsou vděčným objektem pozorování lidí a srovnávání jejich chování a vlastností s chováním a vlastnostmi lidskými.

Literatura

- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, 1993, Praha.
 Biblia. *Písmo Święte Starego i Nowego testamentu*, 1980, Poznań–Warszawa.
 Bittnerová D., Schindler F., 2002, *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*, Praha.
 Čelakovský F. L., 2000, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, Praha.
 Fučík B., Pokorný J., 1992, *Zakopaný pes aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*, Praha.

Komenský J. A., 1954, *Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům*, Praha.

Mrhačová E., 1999, *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*, Ostrava.

Mukařovský J., 1971, *Cestami poetiky a estetiky*, Praha.

Nyczaj S., bez r. vyd., *Mała księga przysłów polskich*, Radom.

Ouředník P., 1994, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha.

Saunders N. J., 1996, *Mytická síla zvířat*, Praha.

Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.

Świrko S., 1990, *Rok płaci, rok traci*, Poznań.

Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí

Pod pojmem svědectví si většina lidí vybaví to, co Slovník spisovné češtiny definuje jako „svědeckou výpověď před soudem nebo závažnou zprávu“ (*Slovník spisovné češtiny...* 1994, s. 425). Druhá část této definice se přibližuje tomu, jak křesťan „dešifruje“ tento výraz, je-li požádán o svědectví či slyší-li jiného křesťana mluvit o tom, jak někomu svědčil. Svědectví je totiž příběh o tom, jak se z člověka nevěřícího stal člověk věřící v Krista a jak víra v Krista proměnila jeho život.

Svědectví má své specifické místo v mluvených i psaných projevech křesťanů už od počátků křesťanství stejně jako modlitba, kázání či píseň. V *Bibli* se píše, že Ježíš pověřil své učedníky, aby mu byli svědky mezi národy (Skutky 1, 8). Ve *Skutcích* sv. apoštolů je celkem třikrát zaznamenáno svědectví apoštola Pavla (Skutky 9; 22, 1–22; 26, 1–23). Pokaždé jde o stejný příběh, který se liší pouze hlavní myšlenkou svědectví, různým výběrem událostí a jejich uspořádáním podle toho, zda jsou posluchači svědectví Řekové, židé či král Agrippa. Na rozdíl od modlitby, kázání či písně je svědectví primárně určeno nevěřícím. Jeho cílem je na základě konkrétního příběhu vysvětlit nevěřícímu člověku podstatu víry v Krista. Svědectví může být samozřejmě určeno i věřícím posluchačům, pak je jeho funkce však poněkud jiná – má za úkol povzbudit křesťany v jejich víře v Krista. To, komu je svědectví určeno, výrazně ovlivňuje jeho obsah i výběr výrazových prostředků.

Svědectví má svou ustálenou formu, která se skládá ze tří částí. Svědectví ap. Pavla v Sk 26, 4 začíná slovy:

Můj život od mládí znají všichni lidé...

Obdobně začínají i svědectví současných křesťanů:

Vyrůstala jsem v křesťanské rodině, jako nejstarší z pěti dětí (Juhaňáková 2003).

Vyrůstala jsem v rodině, kde se o Bohu vůbec nemluvalo, kde nikdo nevěřil v nějakou vnější sílu nebo moc (Ivana 2003, s. 12–13).

Obecně lze říct, že první část svědectví pojednává o minulosti křesťana – o tom, kdo byl a co jej ovlivňovalo před tím, než se stal křesťanem. Druhá část svědectví popisuje, jak došlo k tomu, že člověk uvěřil v Krista a přijal jej do svého života (viz svědectví ap. Pavla, Sk 26, 12 – 19):

Jen Bůh viděl do mého srdce. Jednou večer jsem vyznala Ježíši, že jsem na dně svých sil, cítila jsem, že se blížím k propasti a prosila jsem o Jeho pomoc (Juhaňáková 2003).

Třetí část pak logicky vysvětluje, jak víra v Ježíše Krista změnila život člověka (viz Sk 26, 19 – 23):

Pán mne nezlamal. Opravdu je se mnou a můj život proměňuje... Dříve jsem si ve zkouškách stěžovala, litovala se, teď mne učí za všechno děkovat a chválit Je (Juhaňáková 2003).

Svědectví apoštola Pavla je zakončeno otázkou pro krále Agrippu (Sk 26, 27):

Věříš, králi Agrippu, prorokům?

Podobné závěry svědectví lze nalézt i v současných svědectvích, např. *Rozhodni se pro Ježíše!* (Juhaňáková 2003). Smyslem svědectví je totiž vyprovokovat posluchače k reakci, pomoci mu, aby začal diskutovat či přemýšlet o víře v Ježíše Krista.

Svědectví je klíčovou součástí evangelizace, tedy procesu seznamování nevěřících s evangeliem. Svědectví má větší komunikační schopnost než např. kázání či polemiky o abstraktních idejích: přináší totiž pravdivý příběh a životní zkušenost skutečných lidí. Vzhledem k rostoucí sekularizaci společnosti můžeme sledovat snahy křesťanů především v USA či Velké Británii o zefektivnění tohoto slohového útvaru, tak aby lépe odrážel potřeby a zájmy posluchačů. Např. v USA lze nalézt celou řadu materiálů, které se zabývají tím, jak napsat

efektivní svědectví. Tyto rady se dají shrnout do stručného návodu, který se objevil na internetu pod názvem *Svědectví komunikují*:

„Kontrolní seznam pro psaní svědectví:

1. Piš pro nevěřící čtenáře.
2. Vciť se do jejich pohledu na svět.
3. Sděl jim detaily z tvého života před uvěřením i po uvěření, které by byly zajímavé především pro ně.
4. Podej jim dostatečné množství informací o sobě, aby měli čtenáři pocit, že tě skutečně znají.
5. Vyhní se církevnímu žargonu a terminologii.
6. Nesnaž se znít nábožně, kostelně či kázat.
7. Předpokládej, že čtenář má nulovou znalost křesťanského náboženství.
8. Buď upřímný: nepřeháněj nebo nesnaž se vylíčit, jak žiješ dokonalý život bez problémů.
9. Použivej jednoduchý jazyk” (*Testimonies communicate* 2003).

Výše uvedené rady se týkají převážně svědectví psaných, tedy určených pro různé časopisy, traktáty, letáky či webové stránky. U svědectví mluvených se zdůrazňuje např. jejich přirozené zapojení do běžného rozhovoru či jejich délka – nejlépe tři minuty (Bright 1997).

Většina teoretických pojednání o svědectví zdůrazňuje nutnost používání jazyka, který by byl srozumitelný každému bez znalosti církevní terminologie. Aktivní křesťané si totiž poměrně rychle osvojí výrazy typické pro komunikaci v církevním prostředí, které však pro lidi mimo církev mají význam archaický či jiný, nebo je vůbec neznají. Jde např. o výrazy jako *znovu se narodit, být spasen, hříšník, Pán, pokání, jistota spasení*, či *Jan 3, 16*. Pokud chce křesťan sdělit efektivní svědectví, měl by se vyvarovat podobných výrazů a snažit se je nahradit jejich běžnějšími ekvivalenty či opisy. Některé materiály dokonce varují pisatele svědectví před používáním velkých písmen u zájmen, která odkazují na Boha či Ježíše, jak je tomu běžné v *Bibli* a teologické literatuře. Jako důvod uvádějí, že to vypadá příliš nábožensky a „kostelově” (*Using the Right Words* 2003).

Svědectví má specifickou funkci v církevní a zvláště v mimocírkevní komunikaci křesťanů – jeho cílem je srozumitelně vysvětlit

nevěřícímu, proč je někdo věřící. Ačkoliv forma svědectví zůstala po staletí nezměněná, můžeme sledovat určitý vývoj a snahu o systematizaci v oblasti využití jazykových prostředků a větší důraz na posluchače a jeho pohled na svět. Tyto tendence se projevují v českém evangelikálním prostředí převážně v porevolučním období a jsou spojeny s přílivem misionářů, teologů a křesťanské literatury z USA či Velké Británie. V těchto zemích, kde obecně mnohem více lidí pravidelně navštěvuje křesťanské bohoslužby, výzkumy (*Testimonies communicate* 2003) shledávají, že např. pouze jedna třetina dospělých byla schopna definovat pojem evangelium či 48 % dotázaných vědělo, kdo byl Pilát Pontský. Podobné závěry jistě nutí křesťany k přemýšlení, jak srozumitelně a účinně sdělit evangelium nevěřícím lidem. Vzhledem k tomu, že situace v naší zemi je velice podobná, není horší, můžeme už teď zaznamenat rostoucí snahy křesťanů o efektivnější komunikaci s lidmi mimo církev. Tyto snahy se odrážejí nejen v nových aktivitách církve či civilnějším projevu kazatelů při bohoslužbách, ale také ve svědectví, jeho formě a výrazových prostředcích.

Literatura

- Angie's Story. Gospelcom* [online], [cit. 2003–19–11], <http://www.gospelcom.net/guide/resources/angie.php>.
- Bright B., 1997, *Reaching Your World. Campus Crusade for Christ International* [online], [cit. 2003–20–09], <http://www.billbright.com/ryw/finding.htm/>.
- Jak sdělit osobní svědectví*, 1998, Křesťanská akademie mladých (školicí materiály).
- Juhánáková H., 2003, *Zakusila jsem Ježíšovu živou přítomnost. Ježíš* [online], [cit. 2003–19–11], <http://www.jezis.cz/j2/app2/detail.asp?id=24>.
- Keys to an Effective Personal Testimony*, 2000, *E-vangelism* [online], [cit. 2003–23–11], <http://share.powertochange.com/story/tips.html/&e=747>.
- Ivan N., 2003, *Brácha s Bibli v ruce*, „Bratrská rodina” XXXV, č. 2, s. 12–13.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 1994, 2. vyd., Praha, Academia, 647 s.
- Testimonies communicate*, 2003, *Gospelcom* [online], [cit. 2003–19–11], <http://www.gospelcom.net/guide/resources/testimony.php>.
- Using the Right Words*, 2003, *Gospelcom* [online], [cit. 2003–11–30], <http://www.gospelcom.net/guide/resources/jargon.php>.

RECENZJE, OMÓWIENIA, NOTY

Vladimír Mates, *Jména tajemství zbavená*, Epocha, Praha 2003, 381 s., ISBN 80–86328–30–9.

Nakladatelství Epocha vydalo nedávno druhý díl encyklopedie nejběžnějších českých příjmení v České republice pod názvem *Jména tajemství zbavená* autora Vladimíra Matese. Kniha navazuje na první díl, který vyšel poprvé jako *Malá encyklopedie českých příjmení* (1998) a po úspěchu prvního vydání podruhé s názvem *Jména tajemství zbavená* (2002). První díl obsahoval výklady o 250 nejběžnějších českých příjmeních užívaných v České republice. Čtenářský ohlas přiměl autora i nakladatele pokračovat druhým dílem. Autor tak rozšířil počet hesel o dalších 250 příjmení, a to takových, která jsou z hlediska frekvence českých příjmení na 251.–500. místě. Stejně jako v prvním dílu se i zde autor opíral o údaje z centrálního registru obyvatel, čímž předešel jakýmkoli nepřesnostem a statistickým odchylkám při kvantifikaci údajů. Ne nezajímavá je informace, že v součtu všech jmen v této knize tvoří ženské pohlaví 52 % všech jmen (všech uživatelů).

Struktura hesel je stejná jako v předchozím dílu. Autor uvádí nejprve kolikáté místo podle frekvence zaujímá dané příjmení mezi ostatními a kolikáté nejčastější je od příslušného písmene (např. příjmení *Adam* je 296. nejrozšířenější příjmení v ČR a třetí nejčastější od *A*). Dále následuje celkový počet jednotlivých jmen (např. v ČR žije 4635 nositelů příjmení *Adam*), porovnání poměru daného příjmení k nejrozšířenějšímu příjmení *Novák* (např. na jednoho nositele příjmení *Adam* připadá 15,3 *Nováka*). Autor zaznamenává i nejznámější nositele jednotlivých příjmení, např. středověkého kronikáře Adama z Brém, knihtiskaře a humanistického spisovatele a vydavatele. Dále Vl. Mates představuje frazeologické obraty, příp. termíny, které s daným příjmením souvisejí. Čtenář se tak dozví, že jméno *Adam* se objevuje ve frazeologických obrazech, jako např. *Adamovo jablko*, *Adamovo dřevo*, *začít od Adama*, *koupat se na Adama*, *zákon sv. Adama*, *Adamův syn*, *Adamův prut*. Autor připomíná i označení náboženské sekty adamité, která svůj název odvozovala právě od jména *Adam*. (Chodili nazi jako *Adam* s *Evou* v ráji.) Stranou nezůstává ani souvislost příjmení s jmény místními a pomístními, ani jeho výskyt v pranostikách. Osobní jméno *Adam* dalo vzniknout jménu místnímu (oikonym) *Adamov* (4 obce v ČR) a jménům pomístním (anoikonymům) jako např. oronymům *Adamova hora* (Prachaticko), *Adam* (Orlickoústecko), *Adamovská vrchovina* (jižní Morava) a hydronymům *Adamovský rybník* (Českobudějovicko), *Adamovská říčka* (Blanensko). Uvádějí se i blízká příbuzná jména (např. *Adamczyk*, *Adamčák*, *Adamček*, *Adamčiak* atd. u jména *Adam*, autor u tohoto hesla přináší více než čtyři desítky příbuzných

jmen). Nakonec hesla podává autor výklad o původu daného jména. Příjmení *Adam* patří k těm, které bylo odvozeno od jména křestního. Toto jméno souvisí s hebr. *hádám* 'země, hlína, prst', ve volném překladu tedy 'pozemšťan, ze země stvořený'. Autor upozorňuje i na analogii uvedeného hebrejského slova s lat. *humus* 'země, hlína, prst, půda' a *homo* 'člověk', resp. *humo* 'pohřbívat do země'.

Vladimíru Matesovi se podařilo napsat poutavou a přitažlivou formou knihu, kterou ocení nejen odborníci (bohemisté, lingvisté, učitelé), ale i široká veřejnost. Výklady o původu rozšíření (a další informace) příjmení zajímají přirozeně většinu uživatelů jazyka, neboť každý jsme nositelem nějakého příjmení. Čtenář uvítá na začátku knihy abecední seznam 500 nejrozšířenějších příjmení v ČR, stejně jako seznam příjmení na 251.–501. místě. Autor ještě vhodně připojil rejstřík příjmení, jež nejsou samostatnými hesly.

Patrik Mitter, Ústí nad Labem

Eva Höflerová, *Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí*, 1. vydání, Ostravská univerzita, Ostrava 2003, 119 s., ISBN 80–7042–297–1.

Publikace vznikla na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity jako další práce autorky, jejíž badatelský zájem se už několik let soustředí na – zjednodušeně řečeno – jazyk komunikace ve školním prostředí. Přesněji se E. Höflerová zabývá fenoménem zvaným *školský dialog*, přispívá k tématu *pedagogická komunikace*, zabývá se vlivem školy v rozvoji jazykové kompetence dítěte, a to jak v obecném smyslu, tak v dílčích vyučovaných předmětech. Přestože se didaktice češtiny (ani jiným didaktickým otázkám) osobně nevěnujeme, její práce sledujeme vždy s velkým zájmem, neboť se v nich projevuje moderní sociolingvistický a psycholingvistický přístup k jazykovému materiálu, jsou v nich dodržovány metody těchto disciplín a prezentovaný materiál je vždy autentický. K zájmu o cílené zkvalitnění školské komunikace vede autorka také své diplomanty – budoucí učitele, kteří se tak snad poprvé ve svém životě začínají „odborně“ zamýšlet nad nevyužitými možnostmi jazykové výchovy na školách. Poznámka na konci publikace informuje, že posuzovaný „Spis vznikl z prostředků výzkumného záměru VZO s názvem *Nové možnosti vzdělávání učitelů, vychovatelů a žáků pro učící se společnost 21. století*“. Kéž by snahy řešitelů všech těchto záměrů odstranily stávající nedostatky školské komunikace!

Úvodní autorčina poznámka, že její práce je „individuálním pohledem na řeč dětí školního věku“, neznámá, že jde o pohled subjektivní, rezignující na výsledky dosavadního bádání jiných odborníků. Naopak. Autorka prokázala přehled v oblasti odborné literatury, zejména české. Ten, kdo se rozhodne publikaci E. Höflerové

přečíst, najde v ní komentář k základním pojmům z oblasti řečové komunikace jako takové a uvědomí si specifika komunikace institucionální.

Dále se už v práci vychází z toho, čím se škola jako vzdělávací a výchovná instituce liší od jiných „zařízení“, kde je jazykový projev, zejména v mluvené a dialogické formě, důležitou součástí společenské interakce. Na několika příkladech školského dialogu (učitel – žák/žáci) autorka předvádí mechanismy jeho fungování, což není samoúčelné, ale má vést k modifikaci stávajícího modelu a najít prostředky, jakými to lze udělat. Předností autorčina komentáře je fakt, že je doplněn o přehledné grafické zpracování údajů a místy i o snahu postihnout výsledky analýzy statisticky.

V následných kapitolách se už autorka více přidržuje jazykové složky školského dialogu, a to nejen v rovině teoretické, ale i s přihlédnutím k postojům samotných žáků k různým jazykovým jevům (vztah k nespisovným prvkům v jazykovém projevu, hodnocení kvality vlastních jazykových schopností i textů produkovaných jinou osobou aj.). Rozbor školského dialogu vychází z metod textové syntaxe a teorie jazykové komunikace, je v něm použito zavedené pojmosloví. Na závěr se autorka dotýká otázky prostředků neverbální komunikace ve školském prostředí.

Z toho, co autorka píše a jak svůj výklad prezentuje, jsme usoudili, že tím hlavním, o koho tu jde, je žák, který by neměl zůstat pasivním účastníkem pedagogické komunikace, ale pohotovým, vnímavým a dostatečně připraveným komunikačním partnerem učitele. Řešení tohoto úkolu však nepřísluší (pouze) žákovi, ale hlavně škole jako instituci i jednotlivým učitelům.

Irena Bogoczová, Ostrava

Nová slova v češtině 2, kolektiv autorů pod vedením Olgy Martincové, Academia, Praha 2004, 568 s., ISBN 80–200–1168–4.

Nově vydaný slovník neologismů *Nová slova v češtině 2* (Academia, Praha 2004, dále jen NSČ 2) navazuje na svého předchůdce – slovník *Nová slova v češtině* (1998, dále jen NSČ 1) – z hlediska obsahového i chronologického. *Nová slova v češtině 2* zaznamenávají neologismy, tj. nově utvořená slova, slova s novými významy, nová slovní spojení a frazémy, nově přijatá slova v období let 1996–2002 (předchozí slovník vycházel z lexikálního materiálu z období let 1985–1995). Přestože slovníky neologismů nepatří k slovníkům normativním, tj. takovým, které popisují standardní, ustálenou slovní zásobu, odrážejí v každém případě tendence, které se v současné češtině projevují v oblasti pravopisu, v rovině výslovnostní a tvaroslovné. Z tohoto důvodu může slovník neologismů sehrát významnou roli při stabilizaci jazykové normy. Porovnání lexikálních vrstev zachycených v obou výše uvedených slovnících naznačuje, že mezi oběma vrstvami existují pevné vztahy. Je patrné, že v období let

1996–2002 jsou změny ve slovní zásobě češtiny výraznější a intenzivnější než v předchozím období.

Materiálovou základnu slovníku čerpali autoři především z textů současné psané publicistiky, což je pochopitelné vzhledem k dnešní silné pozici publicistiky v komunikaci, částečně také z mluvených projevů zaznamenávaných z rozhlasového a televizního vysílání. Přehled všech excerpovaných titulů (novin, časopisů, tiskovin, internetových zdrojů, umělecké a popularizační literatury, učebnic, názvů rozhlasových a televizních stanic), z jejichž lexikálního materiálu slovník vychází je uveden v seznamu zdrojů a pramenů (s. 563–568). Je patrné, že při výběru novinových a časopiseckých zdrojů byla brána jejich sledovanost a tematické zaměření na jednotlivé oblasti společenského života. Za užitečnou považují i excerpci informačních materiálů (letáků, prospektů a inzertních novin), z nichž lze vysledovat i systémotvorné procesy v současné chrématonymii, což je na námět pro zcela samostatná zkoumání onomastického charakteru.

Slovník tedy zaznamenává neologismy, tj. nově lexikální jednotky z let 1996–2002. Ty vznikají na základě několika pojmenovacích postupů: a) přejímáním, b) kalkováním, c) tvořením víceslovných (sdružených) pojmenování, d) tvořením slov odvozováním a skládáním, e) tvořením slov zkratkových, f) tzv. sémantickým tvořením. K nim řadí autoři i tzv. stylové neologismy, tj. takové výrazy, u nichž se přehodnocuje jejich původní příznakovost. Do slovníku byla zahrnuta i slova, která se opět do komunikace vrací, např. *hejtman*.

Při výběru heslových jednotek (uspořádaných abecedně) postupovali autoři ve shodě s NSČ 1. Výběr hesel vycházel z několika kritérií: a) kritérium rozšíření v současné spisovné komunikaci, b) kritérium časové, c) kritérium strukturního typu neologismů a d) rozšíření v úzu. Jako nejen vhodné, ale i velmi potřebné se jeví poukazování souvislosti mezi lexikální vrstvou zachycenou v NSČ 1 a NSČ 2. Odkazy v NSČ 2 na souvztažná slova v NSČ 1 upozorňují buď na skutečnost, že slovo užitá ve výkladu významu heslového slova v NSČ 2 je zpracováno v NSČ 1, nebo že slovo uvedené v NSČ 2 (event. jeho výklad) úzce souvisí s příslušným slovem v NSČ 1. Od této zásady upouštějí autoři u slov relativně frekventovaných, jejichž seznam uvádějí na s. 19.

Autoři použili logicky tentýž způsob uspořádání hesel jako v NSČ 1, takže kromě údajů o výslovnosti, pravopisu, tvarosloví a výkladu heslového slova zde nalezneme i příklady jeho kontextového užití. Toto řešení je z hlediska uživatele velmi potřebné, neboť od pouhého teoretického výkladu významu nelze mnohdy u slov dosud v jazyce neužitých odvodit i jejich adekvátní uplatnění v komunikaci. Výslovnost slov je uvedena v hranatých závorkách u všech slov, jejich grafická podoba se liší od podoby vyslovované. Údaje o výslovnosti a pravopisu se opírají o současné normativní příručky) srov. *Pravidla českého pravopisu* z r. 1993 a *Česká výslovnostní norma* J. Hůrkové z r. 1995). Nadto se přihlíží k současnému úzu. Je možné, že u některých výrazů, u nichž slovník uvádí více pravopisných forem (srov. *halfpipe/half-pipe, handsfree/hands-free, harddisk/hard-disk*) časem některé variantní podoby ustoupí

ve prospěch podoby jedné. Můžeme tedy zhruba říci, že uváděné údaje o výslovnosti, pravopisu a tvarosloví odrážejí tendence, které se v současné češtině v těchto jazykových rovinách projevují.

Při zaznamenávání produktivních prefixů a prvních či koncových komponentů složených slov se podle mého názoru velmi vhodně poukazuje na skutečnost, že některé z těchto morfémů mají po stránce významové a funkční vlastnosti jak kořeného morfému, tak prefixu (srov. např. *giga-*, *mega-*, *mikro-*, *mini-*, *pseudo-*, *super-*, *vice-*). V případě některých slovtvorných prostředků se domnívám, že vlivem dynamiky slovní zásoby během uplynulých 15–20 let je lze považovat již i za komponenty, např. *ex-* ve významu 'bývalý' (*exdruholigový*, *exherec*, *exmilenec*, *exmístopředseda*), *ultra-* (*ultrahvězda*, *ultrakonzumní*, *ultrapřenosný*, *ultrasportovec*), *kvazi-* (*kvaziléčitel*, *kvazinovinář*, *kvazipřátelský*). O této tendenci svědčí i vymezení uvedených morfémů jako komponentů v *Akademickém slovníku cizích slov* (1995) a ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1. vyd. 1978, 2. vyd. 1994, 3. vyd. 2003).

Významy polysémních slov jsou označeny arabskou číslicí (srov. *europostor* 1., 2.; *fitnesska* 1., 2). Homonyma jsou označena římskou číslicí, srov. *medvěd* I, *medvěd* II. Slova s novými významy zaznamenává NSČ 2 týměž způsobem jako NSČ 1, srov. např. výrazy *globalizace*, *hostování*, *hradba*, *ikona* apod. Také vymezení jednotlivých významů zvláště u polysémních slovtvorných prostředků přináší mnohá úskalí. Ke kterému z významů *super-* lze přiřadit význam tohoto morfému např. ve výrazech *superkandidát*, *superstriktivní*? Lze význam tohoto morfému v uvedených výrazech vztahovat pouze k jednomu z významů (viz s. 439), nebo k více významům? Lze tři uvedené významy tohoto morfému v jednotlivých pojmenováních od sebe přesně odlišit? Podobně je tomu např. u komponentu *tele-* (viz s. 466–470).

Před výkladem významu slov uvádí slovník kvalifikátory, které postihují expresivitu slova, poukazují na postoje uživatelů jazyka k označované skutečnosti (zkratkou je naznačeno, zda jde o slovo s kladným či záporným citovým zabarvením). Další kvalifikátory vypovídají o užití slova, jeho uplatnění z hlediska komunikačního se zřetelem k oblasti komunikace, popř. oboru (u termínů). *Slovník* pracuje s těmito základními oblastmi komunikace: a) celospolečenská komunikace, b) běžná komunikace, c) profesní komunikace a slang. Přesné zachycení toho, v jaké komunikační oblasti se daný výraz uplatňuje, je v případě některých z nich velmi obtížné. Užívání mnohých výrazů se mnohdy šíří i do jiných komunikačních sfér, což je charakteristickým znakem současné komunikace. Přece jen vymezení některých hesel poznámkou na konci heslového odstavce se zdá být ne zcela jednotné. Složeniny *koaličně-koaliční*, *koaličně-opoziční* jsou charakterizovány jako výrazy z oblasti politické publicistiky, u složenin *koaličně-opoziční*, *koaličnėsmluvní* (zřetelně stejného charakteru) slovník žádnou specifikaci komunikační oblasti neuvádí.

Autoři pracují ve slovníku s užším pojetím okazionalnosti. Na okazionalní (příležitostný) charakter jednotlivých lexikálních jednotek je upozorněno vždy v poznámce heslové stati. Rovněž hodnocení okazionalnosti jsou podle mého názoru ne vždy zcela jednotná, např. *zevling* hodnotí slovník jako příležitostný výraz, slovtvor-

ně a komunikačně analogický *ležink* nikoli. Zařazení např. kompozit *kočkohonič*, *kočkolapka* mezi výrazy z běžné mluvy se mi jeví jako poněkud předčasné, čímž ale toto jejich případné uplatnění v budoucnosti nepovažuji za zcela nereálné. Velká slovtvorná potencialita některých slovtvorných prostředků zřejmě upozadila jejich příležitostný charakter, ačkoli se oba jevy navzájem nevylučují (např. některé složeniny s *pseudo-*, *super-*, *arci-* apod.).

U slov přijatých v současnosti z cizích jazyků uvádí slovník v špičatých závorkách jejich výchozí, původní jazyk, srov. např. *cheerleader* [čírliđr] neskl. ž. (z angl.); *karaoke* neskl. s. (z jap.). Zvolení takového řešení je vedeno bezesporu praktickým úmyslem – poskytnout čtenáři základní informaci o jazyce původu daného výrazu. Zájemci o podrobnější údaje o původu jistě využijí některý z etymologických slovníků.

Víceslovná (sdružená) pojmenování jsou ve slovníku zpracována jako samostatné heslové jednotky. Uvádějí se pod heslovými slovy, které odpovídají jejich jednotlivým významovým komponentům, ale vykládají se u heslového slova, které je totožné s prvním plnovýznamovým komponentem, např. *právo* → *komunální právo*, *komunitární právo*, *unijní právo*, *veřejný ochránce práv*; *mobilní*, *mobilní kancelář*, *mobilní operátor* (odb.), *mobilní telefonie*, *mobilní telefonista*, *mobilní telefonování*, *mobilní videotelefon*.

Slovník upozorňuje na multiverbizovaná a univerbizovaná pojmenování a na pojmenování vzniklá odvozováním od iniciálových zkratk poznámkou na konci heslové stati. Ukazuje se, že vymezení univerbizovaného výrazu naráží na nejednotná pojetí univerbizace. Ve slovníku jsou jako univerbizované výrazy hodnoceny např. *sametka* (expr.), *jednoeurovka*, *titulka* (novin.), *pinapka* (prof.). Naproti tomu výrazy, jako např. *cílovka* (mark.) (*cílová skupina*), *řádkovka* (hud. publ.) (*řádková skladba*), *tělesňák* (*tělesně postižený*), nejsou explicitně takto vymezeny, třebaže mají evidentně analogickou genezi.

Frazémy (frazologická spojení) jsou zpracovány podobným způsobem jako víceslovná pojmenování (viz výše). Většinu zachycených frazémů lze považovat za novum let 1996–2002 (to se týká i komunikační oblasti užití). Některé frazémy jsou podle obecného jazykového povědomí staršího data, stejně tak jako i ve slovníku zaznamenaná oblast jejich komunikačního užití může být starší. Máme na mysli frazémy jako *mít tah na branku*, *běh/běžec na dlouhou trať*, *tahat za záchrannou brzdu*. Nicméně drobné přesahy mimo uvedený časový rámec vyplývají z nemožnosti zcela přesně stanovit vznik, šíření a užívání mnohých lexikálních prostředků současné češtiny.

Mezi pojmenovacími postupy má i nadále (stejně jako v NSČ 1) silnou pozici přejímání slov z cizích jazyků, zvláště z angličtiny. Prohlubuje se tendence tvořit syntetická pojmenování, a to nejčastěji hybridní kompozita s prvním komponentem cizího původu, jako např. *bio-*, *video-*, *super-*, *euro-*, *ex-*, *techno-*, *ultra-*, *mega-* apod. Slovník dokládá, že dotváření domácích ekvivalentů k přejímání a využívání domácích slovtvorných prostředků při adaptaci přejímek patří rovněž k charakteristickým znakům naší současné slovní zásoby, zdá se však, že zatím přece jen mírně převažují

tendence internacionalizační. Vyrovnávací tendence, které se projevují v plánu pojmenovacím a výrazovém, se jednak uplatňují v jednotlivých komunikačních sférách v různé míře, jednak se zdaleka netýkají každé výpůjčky.

Rozvoj nových informačních a telekomunikačních technologií se projevuje do značné míry i při sémantickém tvoření. Již existující formy získávají nové významy. Zvláště patrný je vznik nových významů u stávajících forem, kterých se doposud užívalo v běžné komunikaci bez speciální vrstvy uživatelů. Nové lexémy se tak začínají uplatňovat např. právě v oblasti uživatele počítačů, srov. *rozklíčování, záložka, záplata, rozmrazit, rozkopírovat, zabrousit, zasurfovat si*. Případnou terminologizaci uvedených výrazů nelze do budoucna zcela vyloučit. Opačnou tendenci, tj. k determinologizaci, lze v NSČ 2 vysledovat přece jen v menší míře, srov. např. *hardware* (nově v žertovném významu 'fyzické vlastnosti, schopnosti, dispozice člověka'), *software* (podobně nově ve významu 'myšlení člověka, lidský rozum, duše').

Neologický slovník zaznamenává nejen výrazy odrážející vývoj různých oblastí vědy, techniky, ekonomiky, obchodu, ale také výrazy, které souvisí s dobovým životním stylem, zrcadlí aktuální dění na politické scéně. Mnohé z těchto výrazů patří mezi okazionalismy (tj. slova tvořená a užívaná příležitostně). Jedná se povětšinou o slova utvořená na základě domácích slovtvorných prostředků, tj. slova utvořená derivací, kompozicí nebo jejich kombinací, srov. *bezpříběhový* (kult.), *pofestivalí, arcíčajovník* (expr., publ.), *čtyřholčí* (publ.), *jakobyreferendum* (expr., polit. publ.), *keltomilství* (expr., publ.), *jednopytlismus* (expr., polit. publ.). Do neologického slovníku okazionalismy bezpochyby patří, je nutné přitom počítat s tím, že se mnohé z nich již dále ve slovní zásobě neuplatní. Jak uvádějí autoři v předmluvě, ze slovníků neologismů asi jen 60 % lexikálních jednotek přechází do obecných výkladových slovníků.

Z charakteristiky neologismů z hlediska komunikačního vyplývá, že se nové lexikální jednotky vyskytují hojně jak v komunikaci celospolečenské (veřejné, oficiální), v komunikaci běžné (neveřejné, neoficiální), v oblasti profesní mluvy a slangu. U mnohých již existujících forem došlo ke vzniku nových specializovaných významů (viz výše). Jiná pojmenování (ponejvíce z oblasti výpočetní techniky) se naopak začínají uplatňovat v běžné komunikaci, neboť se neustále rozrůstá počet uživatelů počítačů, resp. internetu. Do budoucnosti lze jistě počítat s tím, že se užívání mnoha výrazů zaznamenaných v NSČ 2 rozšíří i do dalších sfér komunikace.

Z analýzy lexikálního materiálu obsaženého v tomto slovníku vyplývá, že tendence naznačené již slovníkem *Nová slova v češtině* (1998) se ještě dále prohlubují a zvyrazňují. Jedná se především o tendence internacionalizační, terminologizační a determinologizační a tendence k posilování polysyntetických typů pojmenování. Bude ještě zajímavé porovnat vývoj naší slovní zásoby, zachycený v tomto slovníku, s případným dalším, v pořadí již třetím slovníkem neologismů.

Slovník je výsledkem několikaleté systematické práce lexikograficko-terminologického oddělení ÚJČ AV ČR, práce velmi náročné, potřebné a záslužné. Práci celého oddělení nelze než velmi ocenit. Nejen odborná, ale i laická veřejnost dostává do ru-

kou lexikografické dílo, které je dostatečně reprezentativním obrázkem současné české slovní zásoby. Tento slovník poskytuje velmi cenný materiál, vypovídající o stavu a vývojových tendencích současné češtiny. Uživatelé češtiny mají nyní k dispozici další slovník neologismů – slovník zajímavý a velmi užitečný, který svým způsobem doplňuje výkladové slovníky. Domnívám se, že se tak u nás zakládá tradice slovníku neologismů, čímž se přibližujeme k lexikografii moderních zemí, v nichž je průběžné vydávání slovníků nových slov již dávno samozřejmostí.

Patrik Mitter, Ústí nad Labem

Jubileum Zdenky Rusínové

Mezi významné bohemisty a slavisty jubilující v roce 2004 se zařadila také Zdenka Rusínová, profesorka Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Prof. PhDr. Zdenka Rusínová, CSc., se narodila 13. června 1939 v Ostravě a toto pohraniční bilingvní česko-polské prostředí vnímala v běhu válečných a poválečných let. Po maturitě a teprve jako sedmnáctiletá přišla do Brna a v letech 1956–1961 na někdejší Filozofické fakultě brněnské univerzity studovala obor čeština – ruština.

Bezprostředně po absolvování byla na téže fakultě přijata jako asistentka a posléze odborná asistentka a začínala působit vedle M. Jelínka, A. Lamprechta, J. Bauera, M. Grepla, D. Šlosara, A. Erharta a jiných významných lingvistů těchto i pozdějších let. Po obhajobě kandidátské disertace získala v r. 1985 titul CSc. a na základě práce *Aspekty české substantivní deklinace* byla po habilitaci v r. 1992 jmenována docentkou pro obor český jazyk.

První badatelská a odborná činnost Z. Rusínové vychází z výzkumů hláskosloví a tvarosloví v dialektech jižně od Ostravy a tkví už v přípravě diplomové práce. Tyto dialektologické počátky odborného snažení byly ovlivněny tendencí vědeckovýzkumných lingvistických záměrů té doby a především profesorem A. Lamprechtem.

Další její odborná a akademická kvalifikace se rozvíjela nejen při poznávání synchronního stavu spisovné češtiny a při její konfrontaci s nespisovnými útvary, ale posléze ji zajímaly také vývojové otázky jazyka. Desítky synchronně pojatých článků a statí vyústily v kandidátskou disertaci s názvem *Tvoření staročeských adverbii*, obhájenou už v r. 1982 (i když titul dostává, bohužel, až později). Stěžejní oblastí vědeckého zájmu Z. Rusínové se stala především morfologie a slovtvorba. Hned v prvních letech působení na pracovišti FF se intenzivně zapojuje do badatelské práce sledující diachronní popis a charakteristiku české slovtvorby a zaměřuje se mj. na deminutiva ve staré češtině a na tvoření staročeských adverbii (viz už kandidátská disertace). Její vědecké statí a časopisecké články významně přispěly nejen k poznání historické slovtvorby, ale na základě vývoje objasňují i synchronní slovtvorbu češtiny a podstatně rozvíjejí tuto část české gramatiky.

Neméně významnou oblastí odborné práce, již se jubilanтка věnuje trvale, jsou otázky spisovnosti a jazykové kultury a jejich rozvíjení se odráží jak v publikační činnosti Z. Rusínové, tak také v její odborné činnosti přednáškové a popularizační. Šíře odborných zájmů o uváděné oblasti nebo roviny českého jazyka a o komunikaci češtinou přesahuje v současné době také do pragmalinguistiky, do filozofie jazyka se zvláštním zřetelem na strukturalismus a poststrukturalismus a do jiných vědních

oblastí s jazykem souvisejících. A v těchto uváděných intencích (vedle morfologie a slovtvorby) zaznívají také přednášky a semináře na FF MU, které vede dodnes. Dlužno také připomenout, že stovky studentů bohemistiky na FF brněnské univerzity 70. a 80. let, které procházely její výukou, studovaly jedny z prvních jejích učebních textů – *Problémy současné české morfologie* (Praha 1977), *Tvoření slov v současné češtině* (Brno 1980, dotisk) a po nich přibýly texty další.

Po celou dobu působení na fakultě se Z. Rusínová podílela jako spoluautorka na všech vznikajících týmových dílech. Připomeňme alespoň významné tituly posledních let. Jako spoluautorka zpracovala převážnou část oddílu *Morfologie* (částečně se podílel také M. Nekula) do *Příruční mluvnice češtiny* (Praha 1995, 1996, 2000) a byla též spolueditorkou této učebnice, která hned po prvním vydání získala Cenu rektora Masarykovy univerzity. Do *Encyklopedického slovníku češtiny* (Praha 2002) připravila hesla týkající se derivace v češtině.

Publikovala v mnoha sbornících lingvistických pracovišť a téměř ve všech sbornících svého domovského pracoviště na FF MU. Z posledních let uvádíme výběrově např.: *Deminutivní modifikace z hlediska pragmalinguistického. Intenzifikace* (Sb. prací FF brněnské univerzity, Brno 1996), *Deminutiva ve frazeologických přírovnáních* (Sb. prací FF brněnské univerzity, Brno 1998) aj. Desítkami článků se také jubilanтка podílela na zpracování teorie jazykové kultury v intencích spisovného jazyka a útvarů nespisovných. Ze statí připomínáme pouze výběrově tyto: *Jak je to s obecností obecné češtiny* (in: *Čeština – universalia a specifika 2*, Brno, MU 2002), *Spisovná a obecná čeština* (in: *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha, UK 1996), *Spisovnost a přirozenost v jazyce* (in: *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Brno, MU 1996), další nalézáme v jubilejních sbornících, v titulech jiných pracovišť nebo v lingvistických časopisech. Nelze opomenout také spolupráci Z. Rusínové s redakcí časopisu „Bohemistika“, kdy odborné veřejnosti předložila stať s názvem *Slovesné neologismy a problém vidu* (in: *Jazyk i literatura česka u schyłku XX. wieku*, Wałbrzych–Ostrava 2001). Prof. Rusínová publikovala a přednášela doma i v zahraničí, např. na univerzitách v Bratislavě, Greifswaldu, Magdeburgu, Neapoli aj., působila a dosud je činná v redakcích různých sborníků.

Ale vraťme se ještě zpět. Neméně záslužná byla také pedagogická a politickoorganizační činnost Z. Rusínové rozvíjená na brněnské univerzitě po listopadu roku 1989. Jubilanтка byla činná ve stávkovém výboru FF a ovlivnila nové koncipování pracoviště. Za nového vedení fakulty zastává v letech 1994–1996 funkci proděkanky a následně v letech 1996–1999 stojí v čele bohemistického pracoviště – je vedoucí Ústavu českého jazyka FF MU.

Z univerzitních aktivit nelze snad v krátkosti vše vyjmenovat. Zvláště významné bylo její působení v Akademickém senátu FF MU, v němž ve velmi dynamickém a pracovně náročném období první poloviny devadesátých let zastávala funkci místopředsedkyně a po dva roky byla také členkou Akademického senátu MU. Další její odborné aktivity jsou pak spjaty s členstvím ve vědecké radě FF MU a s funkcí předsedkyně v oborové radě doktorského studia na FF MU pro obor český jazyk,

Z. Rusínová i nadále v oborové radě působí a jako školitelka vede nové doktorandy. Dále pracovala jako vědecká tajemnice brněnské pobočky Jazykovědného sdružení Akademie věd České republiky.

Kromě uvedené záslužné práce, která je spjata s Masarykovou univerzitou, působila Z. Rusínová odborně i pedagogicky také na jiných pracovištích doma i v zahraničí (externí výuka na FF Slezské univerzity v Opavě, působení na FF UK v Bratislavě, opakované stáže na Institutu slavistiky FF Univerzity Regensburg, akademické stáže na univerzitách v Magdeburgu, Greifswaldu, v Neapoli, na Univerzitě ve Wroclawi a jinde). Přes dvě desítky let byla lektorkou češtiny na Letní škole slovanských studií v Brně a speciálně pro vzdělávání zahraničních studentů rovněž vydávala studijní literaturu, např.: *Význam deminutiv v komunikaci (XXX. běh Letní školy slovanských studií*, Brno, MU 1997), *Hlavní slovtvorné problémy neologismů v češtině (XXXII. běh LŠSS – viz výše, Brno, MU 1999)*.

Profesorka Z. Rusínová se celý život obětavě věnuje svým žákům a vychovala už řadu bohemistů. Je známa svou precizností badatelské práce a neobyčejnou pracovitostí. Jako jedna z prvních studentek Zdenky Rusínové ráda vzpomínám na její jazykové semináře, na trpělivé vysvětlování pravopisných a gramatických jevů, když nás na vysoké škole vedla při prvních krocích a obětavě nám pomáhala se orientovat ve vědeckém poznání češtiny. Byla patřičně náročná, ale v přístupu ke studentům vždy vnímavá, vstřícná a taktní. Za to jí za všechny studenty patří poděkování.

Do příštích let přejeme jubilantce i nadále ještě mnoho tvůrčích sil, další úspěchy ve vědecké i pedagogické práci a především hodně zdraví.

Eva Minářová, Brno

K životnímu jubileu Svatavy Machové

Doc. PhDr. Svatava Machová, CSc., vedoucí katedry českého jazyka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, se dožívá v tomto roce významného životního jubilea. Narodila se 19. 8. 1939 v Sokolnicích u Brna. Je absolventkou Vysoké školy ruského jazyka a literatury v Praze, oboru čeština – ruština. Po jednoletém působení na střední škole byla přijata do interní aspirantury v oboru obecná jazykověda, a to u prof. PhDr. P. Sgalla, Dr.Sc., v jehož oddělení na Filozofické fakultě UK a Matematicko-fyzikální fakultě UK řadu let pracovala. Na Pedagogické fakultě UK působí od r. 1990, kdy došlo k reorganizaci a personálnímu zkvalitnění tohoto pracoviště.

Díky svým zahraničním kontaktům a lingvistickému rozhledu hned po vstupu na pedagogickou fakultu pozitivně ovlivnila obsahovou stránku výuky, nejdříve zavedením nových studijních bohemistických disciplín, později realizací tzv. modulového systému, kdy student po třiletém absolvování všeobecně bohemistické a didaktické přípravy si může volit jeden z modulů: didaktický, historický, lingvisticko-bohemi-

stický, komunikačně-pragmatický a smíšený. Zasloužila se o rozvíjení mezinárodní spolupráce s katedrou slavistiky kanadské univerzity v Montrealu. Z její iniciativy se pomocí kanadského programového zabezpečení Concorde začaly realizovat a ještě stále na katedře realizují práce na frekvenčních slovnících. Odbornou veřejnost o tom blíže informovala článkem *Autorský slovník básnického díla Jaroslava Seiferta* (in: *Filologické studie*, Praha, Karolinum 1997, s. 29–34). V rámci svého učitelského působení pomáhala našim studentům pronikat na zahraniční univerzitní studia. Úspěšná, bohužel vzhledem k vážnému onemocnění poměrně krátká, byla v letech 1994–1996 její činnost ve funkci proděkanky pro studijní záležitosti. Patřila a patří stále k těm, kteří soustavně usilují o zvýšení společenské prestiže naší fakulty. Od roku 2002, kdy byla ustanovena jako vedoucí katedry českého jazyka, naplno rozvinula svou činnost tak, aby byly vytvořeny podmínky pro úspěšný a rychlý rozvoj katedry jako významného centra pro doktorandské školení v oblasti didaktiky českého jazyka, jakož i pro odborný růst jednotlivých členů katedry a jejich vystupování v zahraničí.

Pokud jde o odbornou a publikační činnost, přišla na katedru již jako známá autorka četných prací, např. monografie *Příčina v syntaxi češtiny* (Praha 1972), v níž se analyzuje sémantika kauzálního vztahu a její proměny v souvislosti s druhem přítomnostního určení, pojednává se obecně o metodě distribuční analýzy a pak se touto metodou popisují jednotlivé formy užívané v češtině k vyjádření tohoto příslovecného určení, jakož i studií z oblasti generativního popisu češtiny, např. *Tectogrammatical level in the generative description of the Czech language*, „Prague studies in mathematical Linguistics“ V, 1976, s. 280–295.

V roce 1994 na základě úspěšné obhajoby práce *Terminografie – speciální případ lexikografie* byla jmenovaná a ustanovená rektorem Univerzity Karlovy docentkou pro obor český jazyk. Většina problematiky habilitační práce byla otištěna ve sborníku *Manuál lexikografie* (red. F. Čermák a R. Blatná, Praha, s. 137–157). Přínosem nejen pro pedagogickou fakultu, ale i pro jiná vysokoškolská pracoviště byla zejména kniha *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*, na níž se podílela s M. Švehlovou částí týkající se sémantiky (1. vydání – 1966, 2. rozšířené vydání – 1997, PedF UK Praha).

Soustavně publikuje v domácích i zahraničních odborných časopisech a sbornících, zejména je znám její dlouholetý zájem o terminologii; viz např. *Glosář terminů ze znalostních systémů*, [in:] *Výběr informací z organizační a výpočetní techniky*, 1991, díl 2., s. 225–236, spolu s O. Minihoferem; *Deriving terminology from texts: Theoretical and methodological considerations*, „Alfa“ [Canada] 7/8, 1994/95, s. 428–435; *Terminografie – speciální případ lexikografie*, [in:] *Termina 94*, Liberec 1995, s. 133–137; *Lingvistická terminologie*, [in:] *Termina 2000*, Galen, Praha, s. 212–215. Uvedená vědecká práce úzce souvisí i s intenzivní organizační prací na vytvoření jednotné školské jazykovědné terminologie.

Zvlášť blízkou oblastí je pro S. Machovou syntax. Té věnovala vedle uvedené monografie řadu článků, studií i přednášek na domácí i zahraniční půdě. Např. *K formě závislostních gramatik*, „Slovo a slovesnost“ 36, 1975, s. 143–147; *Dvě*

předložky vedle sebe, „Naše řeč“ 2000, 83, s. 30–34; *Jemné proměny české věty*, „Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity. Řada jazykovědná“ D2, Opava, s. 33–40; *Centrum a periferie syntaktického popisu*, [in:] *Okraj a střed v jazyce a literatuře*, UJEP, Ústí nad Labem 2003, 134–139; *Současný úzus slova »potažmo«*, [in:] *Konstanty a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století*, Wałbrzych–Ostrava 2004, s. 165–171. Cenné jsou i ediční práce na sbornících překladů *Principy strukturní syntaxe I.*, Praha 1974 a spolu s O. Leškou *Principy strukturní syntaxe II.*, Praha 1977.

Svou příslušnost k pedagogické fakultě chápe S. Machová i jako zodpovědnost za pedagogickou praxi v naší základní i střední škole. Vedle péče o školskou terminologii je pravidelnou posuzovatelkou četných učebnic českého jazyka, které díky jejímu náročnému a zodpovědnému přístupu získaly na kvalitě odborné i didaktické. Nedávno dokončila recenzi polské učebnice D. Konderla, I. Konderlová, *At se vám daří*, Racibórz 2004.

Zásluhou S. Machové je i to, že v současné době katedra českého jazyka spolupracuje s univerzitou v Erlangenu, Wałbrzychu a Minsku.

V jubilejním připomenutí aktivit a významu S. Machové je snad ještě třeba dodat, že bohatá činnost odborná a organizační a usilovná práce vedoucí katedry se u ní spojuje s charakteristickými osobnostními povahovými rysy, jako je cílevědomost, pracovitost, náročnost k sobě i druhým. Své požadavky a názory však dovede prezentovat vždy taktně, se sobě vlastní elegancí a noblesností, jakož i s pochopením pro starosti a obtíže jiných.

K letošnímu jubileu přejeme naší milé kolegyni doc. S. Machové hodně zdraví, duševní pohody, svěžesti a dalších pracovních úspěchů.

Naděžda Kvítková, Praha

Požehnání k narozeninám Nadi Bayerové

Velké životní jubileum je jednou z příležitostí, kdy se zamýšlíme nad tím, čím jubilanta potěšit a obdarovat. V případě paní docentky Nadi Bayerové bych chtěla vyslovit nějaké hodnotné slovo o tom, že její životní cestu lemují vědecké i osobní úspěchy a že kolem sebe rozdává úžasnou lásku, pochopení a trpělivost. Jak to však vyjádřit?

Na mnohé zlomové i běžné životní situace tohoto druhu pamatuje právě benedikcionál, tj. kniha žehnání. Její podklad pochází z latiny, jednotlivé země pak rity přeložily, přizpůsobily kulturní situaci a zvykům země, schválila ji biskupská konference a kniha se začala používat v běžné liturgické praxi¹. Český benedikcionál, vydaný pro katolickou církev biskupskou konferencí v roce 1994, obsahuje zhruba 60

¹ Viz článek *žehnání vína*, v tisku.

nejrůznějších žehnacích ritů². A tak pro tento příspěvek vybírám žehnání k narozeninám a provádím jeho analýzu³.

Požehnání

Požehnání lidí mělo v historii veliký význam a nebylo zanedbatelnou skutečností pro šťastný život člověka. Bible jej spojuje s obrazy opravdové plnosti a představuje jej krásně hmotně jako dary zdarma získané od Boha, např. jako rozsáhlé potomstvo, velká stáda bravu a skotu a bohaté pastviny... Skrze tyto obrazy se znázorňovala Boží blízkost člověku a plnost požehnání, které vstoupily do jeho života.

Také v díle církevních otců můžeme najít odkazy na to, jaký dopad má Boží požehnání na život člověka. Například sv. Augustin říká: „Rosteme, když nám Bůh žehná, a rosteme, když Boha chválíme“. Možná si tento fakt uvědomovali i židé, protože většina židovských modliteb začíná právě žehnáním Bohu, konkrétními slovy „požehnaný je Hospodin...“, teprve potom se říká, proč je Hospodin požehnaný a za co se chválí... Beracha znamená v jednom významu také ‘obdarován’⁴.

Požehnání není jen jakékoliv pronesené slovo, je jím slovo, které se dotkne srdce člověka a změni ho k dobrému. Teprve takové slovo se může stát požehnáním. Když bychom použili jiný termín než český, např. řecký *eulogein* nebo *benectio*, mohli bychom to doslova přeložit jako ‘říci nebo vyslovit dobré slovo nad druhým’, říci takové ‘dobré slovo’, které má moc proměnit jeho život.

To nám dává tušit, jak je slovo v našem životě velice důležité a jak je potřeba vážít, jaké slovo vložím na druhé, jestli dobré, nebo zlé. Je možné vyslovit jak slovo požehnání, které působí dobro v životě člověka, tak slovo prokletí jako špatné slovo o bližním, jako stín temnoty, který druhé spoutává a svazuje (Ef 4, 29–30). Křesťanství nás učí, že je důležité propůjčit svůj hlas požehnání, že to má svůj význam a že jsme všichni povoláni k tomu stát se dědici požehnání⁵, máme tedy být služebníky dobrého slova, nikoliv smrti.

Za jediné slovo, které mělo v minulosti takovou sílu, že dokázalo změnit zlořečení v požehnání, tedy špatné k dobrému, a dokázalo osvobodit od zla, se odjakživa považovalo jméno Boží (Ne 13, 2; Dt 23, 6). Proto se žehnání děje zásadně ve jménu

² Česká verze má ve srovnání s americkou pouze poloviční rozsah a neuvádí vlastní text pro životní výročí či jubileum jako verze americká, na závěr ale přikládá text žehnání pro jiné příležitosti.

³ Po krátké konzultaci s odborníky jsem zvolila liturgické texty, tak, jak by se pro tuto příležitost pravděpodobně v praxi vybíraly.

⁴ Michael Špilar, přednáška: *At nad vámi Hospodin rozjasní svou tvář*, XIV KCHK, 2.–6. července 2003, Ostrava, audiokazeta, vydalo studio Telepace, Kostelní Vydří.

Božím. Blízkost Boží tváře totiž zahání nepřítele, takže požehnání vložené na člověka zahání nepřítelství a zlo. Boží blízkost znamená také Boží ochranu a pokoj.

Účelem textu požehnání je požehnat a posvětit konkrétní osobu. Jde o slova vyslovovaná ve víře, a to jak na veřejné, tak osobní rovině. Všem žehnáním je společná fixovaná a ustálená forma. Existují konkrétní doporučené texty, které se pravidelně při této příležitosti používají. Všechna požehnání mají shodnou strukturu: úvod (znamení kříže, pozdrav nebo úvodní slovo), čtení biblického úryvku (po čtení může následovat i krátká promluva), obřad žehnání (přímluvy; žehnací modlitba, kterou celebrant pronáší se vztaženými rukama; po modlitbě může celebrant použít svěcenou vodu, příp. okuřování kadidlem) a závěr (závěrečné požehnání jednoduchou nebo slavnostní formou⁶).

V textu se ojediněle mohou objevit řídké archaismy (*rozhojňovat se, obracet se v prach*), biblická pasáž s úryvkem z žalmu je charakterizována četným opakováním (*Nauč nás počítat naše dny!*) a má z části specificky prozodické vlastnosti (např. dvojverší).

Požehnání fungují jako performativa – když se pronáší, nastává jiná, ryze duchovní skutečnost. Jazyková znalost konkrétních formulí požehnání není dostačujícím faktorem pro to, aby došlo k performativnímu aktu, ve kterém by nastala určitá změna, tj. osoba žehnaná by se stala osobou požehnanou.

Dalším zásadním předpokladem této správně pojaté komunikační situace je vztah mezi žehnajícím, který má pravomoc žehnání udělovat, a žehnaným, který svou vůlí žehnání přijímá. Žehnání jsou tak rozdělena podle pravomocí osob, které je mohou udělovat. Některá žehnání uděluje papež, jiná biskup nebo kněz, členové řádu nebo jejich představení a některá žehnání může udělit i jáhen, katecheta, nebo dokonce věřící laik. K liturgickému žehnání tak dochází, jako u dalších performativ, pouze v kontextu daných sociálně-kulturních pravidel a zvyklostí.

Slovo *žehnání* a jeho další formy jako *žehnej*, *požehnej* apod. je primárně spojováno s oblastí náboženskou, i když se s nimi můžeme okrajově setkat například ve zdvořilostních obratech běžné komunikace (*Požehnej pámbu...*). K vyslovování slov *požehnej*, *požehnej pámbůh* dochází v nenáboženském kontextu dnes již velmi zřídka. Při loučení a poděkování lze tyto obraty ještě ojediněle zaslechnout, spíše je to však příznačné pro okruh lidí věřících. I v případě, že by se však tato slova použila při příležitosti loučení, pozdravů a díky s úmyslem vyjádřit přání duchovního dobra, mívají čistě komunikativní neuvědomělou funkci. Lze je spíše považovat za výrazy solidarity, dobré vůle, uznání a pochvaly. „V ústním vyprávění mohou být nositelem určitého emocionálního náboje. Mluvíci těchto slov používá, aby jimi manifestoval svůj postoj nebo hodnotil situaci. Tato slova se pak mohou stát zároveň signalizačními prostředky o tom, jak je mluvčí zapojen do textu”⁷.

⁶ Viz článek *žehnání vína*.

⁷ Sawyer, J.F.A. & Simpson, J.M.Y.: *Concise Encyclopedia of Language and Religion*, Elsevier, Oxford 2001, s. 242.

Oslovování Boha a obracení se k němu v textu o pomoc je běžné. Značná část náboženské komunikace má rituální povahu. Můžeme vést spory o tom, zda formální text podle určitého vzoru má jistou návaznost na mezilidské zdvořilostní projevy a tvoří další článek vývoje a vlivu sakrální sféry⁸.

Závěrečné přání

Jubilantka jistě dobře zná biblická slova, která Mojžíš předal Áronovi, aby jimi žehnal izraelský národ. Mojžíš vysvětluje, že když Áron na Izraelce vloží Boží jméno, tak jim požehná sám Bůh, a i kdyby se situace zdála zcela beznadějná, Bohu se nemůže vymknout z rukou. (My nakonec víme, že v síle tohoto požehnání došel izraelský lid až do země zaslíbené, do země hojnosti, země mléka a medu, do země tehdy úrodných pastvin.) Přidržím se tedy Mojžíšovy rady a zopakují ta slova, která tehdy zazněla, aby přinesla to, co je právě potřeba. Jsou to slova, která měla přinést světlo na cestu ve chvíli, kdy izraelský lid nevěděl, kudy dál... Jsou to slova požehnání na cestu životní, cestu vědeckou, cestu osobního života, cestu, která se před naší jubilantkou otevírá dál...

At' Hospodin ti žehná
a chrání tě,
at' Hospodin rozjasní nad tebou svou tvář
a je ti milostiv,
at' Hospodin obrátí k tobě svou tvář
a obdaří tě pokojem.

(Nu 6, 24–26)

Michaela Laš'ovičková, Praha

Na českém festivalu o česko-polských literárních vztazích

Festival českého jazyka, řeči a literatury Šrámkova Sobotka, pořádaný každoročně v rodišti básníka Fráni Šrámka v Sobotce na Jičínsku, proběhl letos ve svém 48. ročníku. V prvním červencovém týdnu se zde scházejí milovníci a vyznavači češtiny – té mluvené i literární, většinou učitelé češtináři (ze škol základních, středních i vysokých) a holdují zde mateřštině jako své profesi i zájmu. Nutno podotknout, že ne nekriticky, naopak. Odborné přednášky se věnují aktuálním otázkám literatury a jazyka i jejich odborné reflexe, doprovodné kulturní programy (divadelní představení, divadlo poezie a jiné formy recitace, včetně autorského čtení v literárních večerech, výstavy výtvarného umění, koncerty) jsou tematicky spjaty s každoročně obměňovaným „heslem” festivalu.

⁸ Sawyer, J.F.A. & Simpson, J.M.Y.: *Concise Encyclopedia of Language and Religion*, Elsevier, Oxford 2001, 241–242.

Letošní ročník s názvem parafrázujícím text české státní hymny *Kde domov je- jich?* a s podtitulem *Česko-literární křižovatka Evropy* byl tematicky zaměřen na „jinou“ literaturu v českém kulturním kontextu – na tvorbu autorů žijících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ale píšících cizím jazykem – na literaturu současných národnostních menšin žijících v Česku a na problematiku české recepce cizích literatur vůbec. Jednotlivé studijní dny byly věnovány literatuře slovenské v tématu česko-slovenské literární vztahy, počátkům literatury romské konstituující se z romské ústní lidové slovesnosti, literatuře německé (se specifickým zájmem o region Šumavy), literatuře ruské (především exilové) a také literatuře Lužických Srbů.

Polský den byl ve znamení přednášky o recepci polské básnické tvorby v Čechách po 2. světové válce, proběhlo autorské čtení polské básničky žijící na Moravě, vernisáží byla zahájena výstava polského uměleckého plakátu a program byl korunován večerním představením hry Sławomira Mrożka *Na širém moři*.

Petr Poslední, docent působící na Univerzitě Hradec Králové a dlouhodobě se zabývající česko-polskými kulturními a literárními vztahy, se ve své přednášce věnoval obtížnému pronikání díla některých polských básníků do českého literárního a čtenářského kontextu po 2. světové válce. Srovnával tak komunistickým režimem utvářený oficiální obraz polské literatury v českém většinovém čtenářském vědomí (tvořený především překlady Jana Pilaře, který soustavně českému publiku představoval básníky pro tehdejší československou kulturní politiku přijatelné, především se zasloužil o dobrou znalost díla K. I. Gałczyńského) se skutečnou stylovou a ideovou různorodostí moderní polské poezie. Zatímco v Polsku byla tolerována tvorba katolických básníků nebo poetických experimentátorů, v Československu se konaly v 50. letech s autory takového zaměření politické procesy. Polská poezie jiná než prosocialistická podle měřítek tzv. socialistického realismu neměla v Československu na různých ustláno. Pro ilustraci problému si přednášející zvolil dílo Juliana Przybosie, představitele konstruktivistické poetiky, reflexivní lyriku Czesława Miłosze a Tadeusze Różewicze. Upozornil na překlady Przybosiovy poezie publikované v poválečném *Akordu a Kritickém měsíčníku* Václava Černého v r. 1947 a na pozdější už jen sporadické pronikání Przybosiových básní do oficiálních edic, na problematičtější, nereprezentativní výběr textů z jeho tvorby (např. ve výboru *Nová polská poezie*). V době slábnoucího tlaku komunistické normalizace (nastolena po vpádu armád Varšavské smlouvy v r. 1969 závěry sjezdu KSČ) už mohl vyjít výbor z díla J. Przybosie (*Prostor slovem sklenutý*, 1985) v překladu Ericha Sojky, který se tvorbě tohoto autora dlouhodobě věnoval. Jeho překlady polské poezie jsou zastoupeny i v samizdatovém vydání děl polských moderních básníků, kteří byli dosud v Čechách normalizační politikou umlčovani (*Slovo a meč*, 1987).

Problematiku recepce polské literatury v českém prostředí, se zaměřením na tvorbu básnickou, důsledněji představuje P. Poslední ve své knize *Obtížná kontinuita*, která je připravena k publikaci v hradeckém nakladatelství Gaudeamus a má vyjít do konce r. 2004.

Docent Poslední byl také iniciátorem a jedním z organizátorů výstavy polského plakátu s tematikou motivů polské literatury, a tedy ji propagující různými uměleckými výrazy a styly – surrealismus, abstrakce, karikatura ve službě dílu Gombrowicze, Norwida, Tokarczukové a dalších.

Můj domov je v Těšíně, mou vlastí je polština, řekla básnička Renata Putzlacher, která předčila své básně významově se vážící k hledání vlastní identity na pomezí dvou národních kultur. Narodila se v Karvině, vystudovala v Krakově, jako redaktorka působí v Těšíně a v Brně, kde nyní žije. V její poezii „nejvšednějšího dne“ se snoubí, vlastně kreativně na sebe narážejí, obrazy vystavěné na smyslově emotivním zážitku a reflexivním závěru. Texty jsou vtipné, aniž ztrácejí pel lyrična. Píše polsky, do češtiny své básně překládá, ale i v českých překladech zachovává polonismy, publikuje v Česku. Průběžně se věnuje překladům písňových textů Jaromíra Nohavici do polštiny.

Světově známá absurdní aktovka Sławomira Mrożka *Na širém moři* (*Na pelnym morzu*, 1967) o zhoubné manipulační moci ideologie, demagogicky ovládající člověka, který ji mocensky zneužívá v rozporu s humánními principy svědomí (i kanibalismus je omluvitelný, umožní-li, aby zachováním mé osoby byly zachovány a prezentovány „velké“ ideje), ale i v rozporu s vědomím vlastní lidské důstojnosti (můj život je bezcenný, má smysl jen v oběti, již se živí „velké“ ideje). Mrozkovo drama v překladu Jaroslava Langera předvedl pražský amatérský Divadelní spolek Tréma 29 v režii Petra Gruši. Mrozkovy symbolické, znakově tvořené figury (demagog, oportunní přitakávač a zmanipulovaná oběť) jsou autorem napsány lépe, než jak je na scéně stvořili čeští amatérští divadelníci, ale budiž řečeno, že umělecky silný text dokázal integrovat představení ve velkém absurdním gestu.

Festivalový polský den s tématem česko-polských literárních vztahů nebyl jen nahlédnutím do kultury našich severních sousedů, ale především motivací bohemistů-učitelů a kulturních pracovníků – k hlubšímu poznávání vztahů a vlivů mezi kulturou polskou a českou.

Ladislava Lederbuchová, Plzeň

Treść rocznika 2004

Artykuły i studia

Čechová Marie, <i>Zkušenosti z výuky češtiny u imigrantů a cizinců</i>	203
Furdal Antoni, <i>Jazyk a národní identita</i>	241
Hubáček Jaroslav, <i>Variantnost církevních písní</i>	81
Lederbuchová Ladislava, <i>Polské divadelní hry na scénách českých divadel. Ohlédnutí za plzeňskými inscenacemi her W. Gombrowicze, M. Kownacké a P. Tomaszuka</i>	180
Милютина Тамара, <i>Художественная система повестей В. Распутина в чешских переводах (лексико-семантический аспект)</i>	246
Mitter Patrik, <i>Cizi první komponenty složených slov z pohledu sémantiky</i>	196
Newerkla Stefan Michael, <i>Josef Dobrovský jako kritik vídeňských obrozeneckých příruček češtiny</i>	88
Novotný Vladimír, <i>Interference dětského a nedětského světa u Vladimíra Körnera</i>	189
Paják Aleksandra, <i>Jaroslav Durych – pisarz niepokorny</i>	122
Smužniak Karol, <i>Ladislav Fialka i Milan Sládek w kręgu Pierrotta Deburau</i>	161
Sobotíková Kateřina, <i>Zoaprelativa v českých a polských příslovích</i>	281
Szczepańska Elżbieta, <i>Internacjonalizacja a anglicyzmy w języku czeskim i polskim</i>	96
Szczepańska Elżbieta, <i>Jeszcze o czesko-polskich pułapkach językowych</i>	212
Szczepańska Elżbieta, <i>Niektóre nowe tendencje rozwojowe w zasobie leksykalnym czeszczyzny i polszczyzny</i>	19
Termínska Kamilla, <i>Znaczenie – jádro paradygmatu lingwistycznego</i>	1
Тугушева Роза Х., <i>Особенности исторического развития лексики чешского и словацкого языков</i>	28
Zončová Marcela, <i>Svědectví jako specifický slohový útvar v církevním prostředí</i>	297
Zura Anna, <i>Prototypizacja i kategoryzacja w polu semantycznym barwy zielonej (na przykładzie »Krzyżaków« Henryka Sienkiewicza i »Proti všem« Alojzego Jirásky)</i>	105

Recenzje, omówienia, noty

Balowski Mieczysław, <i>Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego, pod red. Jerzego Ruska, Wiesława Borysia, Leszka Bednarczuka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego: Kraków 2002, 546 s., + 8 ilustr., ISBN 83-233-1535-3</i>	221
Bogoczová Irena, <i>Eva Höflerová, Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí, 1. vydání, Ostravská univerzita, Ostrava 2003, 119 s., ISBN 80-7042-297-1</i>	302
Dobrotová Ivana, <i>Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych, pod redakcją Teresy Zofii Orłoś, Kraków 2003, 385 s., ISBN 83-2331-732-1</i>	67
Kolářová Ivana, <i>František Všečička, Olomouc literární, Votobia, Olomouc 2002, 255 s., ISBN 80-7198-523-6</i>	144

Konderlová Irena, <i>Iva Málková, Hledání Viléma Závady (tvůrčí cesty zvláště po roce 1945), Olomouc 2003, 285 s., ISBN 80-7220-153-0</i>	141
Kosek Pavel, <i>Hana Sodeyfi, Stefan Michael Newerkla, Tschechisch. Faszination der Vielfalt. Lehrbuch für Anfänger und Fortgeschrittene, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2002, 604 s., ISBN 3-447-04623-6</i>	72
Mitter Patrik, <i>Nová slova v češtině 2, kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové, Academia, Praha 2004, 568 s., ISBN 80-200-1168-4</i>	303
Mitter Patrik, <i>Vladimír Mates, Jména tajemství zbavená, Epocha, Praha 2003, 381 s., ISBN 80-86328-30-9</i>	301
Muryc Jiří, <i>Ewa Statkowska, Czeszczyzna widziana z boku, Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, 314 s., ISBN 83-915364-3-2</i>	138
Sobotíková Kateřina, <i>Eva Mrhačová, Renáta Ponczová, Zvířata v české a polské frazeologii a idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník, Filozofická fakulta Ostravské univerzity a nakladatelství Tilia, Ostrava 2003, 268 s., ISBN 80-86101-75-4</i>	69
Sobotíková Kateřina, <i>Jiří Černý, Jan Holeš, Sémiotika, Portál, Praha 2004, 362 s., ISBN 80-7178-832-5</i>	219
Zachová Alena, <i>Ladislava Lederbuchová, Průvodce literárním dílem. Výkladový slovník základních pojmů literární teorie, H+H, Praha 2002, 355 s., ISBN 80-7319-020-6</i>	148

Kronika

Balowski Mieczysław, <i>Jubileusz Profesora Jaroslava Hubáčka</i>	149
Balowski Mieczysław, <i>Jubileusz Profesora Rudolfa Śrámka</i>	75
Хмелевский Михаил С. viz: Савченко Андрей В., Хмелевский Михаил С.	
Jakus-Borkowa Ewa, <i>Ze spotkań onomastycznych</i>	78
Janík Anna, <i>Międzynarodowa konferencja naukowa »Stalność i zmienność w języku i literaturze czeskiej XX wieku. Konstancy a proměny v českém jazyce a literatuře XX. století«, Wałbrzych, 15-16.05.2003 r.</i>	151
Kvítková Naděžda, <i>K životnímu jubileu Svatavy Machové</i>	311
Lašťovičková Michaela, <i>Požehnání k narozeninám Nadi Bayerové</i>	313
Lederbuchová Ladislava, <i>Na českém festivalu o česko-polských literárních vztazích</i>	316
Minařová Eva, <i>Jubileum Zdenky Rusinové</i>	309
Савченко Андрей В., Хмелевский Михаил С., <i>Несколько слов о научных чтениях 26 апреля 2004 г. в Москве глазами петербургских участников</i>	238
Šmejkalová Martina, <i>Češtinář Václav Ertl</i>	233

Nekrologi

Доцент Роза Хасановна Тугушева (25.07.1937 р.–3.08.2004 р.)	
---	--